

KIPIĆ DJETETA ISUSA NA OTOCIMA BRAČU I HVARU

MARIJA STIPIŠIĆ

HR-Split 21000

UDK 398.33(497.18)

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

Primljeno: 2. 06. 2005.

Tijekom studija etnologije zainteresirali su me radovi Jelke Radauš - Ribarić o odijevanju kipova Blažene Djevice Marije (Tradicija odijevanja Marijinih kipova u Hrvata, 1988; Oko običaja odijevanja kipova Blažene Djevice Marije, 1993). Potaknuta njenim istraživanjima odlučila sam obraditi odijevanje kipića djeteta Isusa. Dodatni poticaj bio je katalog izložbe «Il Bambino Gesù» koji obuhvaća talijanske skulpture djeteta Isusa u vremenskom rasponu od tri stoljeća. Zbog mojih korijena i obiteljskih veza odabrala sam otoke Hvar i Brač kao područja istraživanja, te da bih zaokružila cjelinu dodala i treći otok biskupije - Vis. Smatrala sam da odabirom ove teme mogu zadovoljiti svoje interese kao etnolog i povjesničar umjetnosti.

1. Uvod

Razgovarajući s povjesničarkom umjetnosti Nevenkom Bezić - Božanić doznala sam da tijekom svojih istraživanja nikad nije naišla na kipić na otoku Visu. Viška posebnost, donekle vezana uz moju temu je oltar Jaslica u župnoj crkvi sv. Nikole ("Mikule"), nazivane i "Muster" u Komiži, koji je izradio Vicko Marinković krajem 17. stoljeća (Fisković, 1968:82).

Literatura kojom sam se koristila svodi se uglavnom na monografije otoka i mjesta, vodiče po otocima, te popise spomenika i to uglavnom za potrebe pregleda povijesti župa, a u manjoj je mjeri izravno vezana za temu. Gotovo svi podaci vezani za temu rezultat su terenskih istraživanja.

U istraživanju koristila sam prije svega intervju vođen prema vlastitom upitniku. Upitnik je nastao pod utjecajem radova koje sam pročitala, a odnose se na obrede vezane uz kipić. Moja ideja bila su pitanja vezana uz običaje koji prethode procesiji (koja je okosnica rada) i slijede nakon nje. Vođena sam bila time da obuhvatim običaje božićne noći. Osim intervju, bila sam i «sudjelujući promatrač» na Polnoćki u Vrbanju 2004. godine, te na blagdanu Sveta tri kralja u Postirima 2005. godine. Upravo to i je razlog detaljnijem opisu

svečanosti u ova dva mjesta.

U razgovoru s povjesničarkom umjetnosti Mirjanom Kolumbić - Ščepanović u Muzeju hvarske baštine rečeno mi je da su literatura i izvori vezani uz ovu temu nepostojeći, a materija nedostatna za posebnu obradu u vidu diplomskog rada. Ostala sam pri svojoj temi, s tim što sam proširila istraživanje i na običaje vezane uz kipić djeteta Isusa.

Iako upozorena na nepostojanje literature, pretražila sam Institut za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, te Sveučilišne knjižnice u Zagrebu i Splitu. Nisam naišla ni na kakvu informaciju koja bi barem dala smjer mom istraživanju. Nakon toga razgovarala sam s etnologinjom konzervatoricom Dinkom Alaupović - Gjeldum, koja je upravo pripremala izložbu o pčelarstvu u Dalmaciji (2004) za koju je prikupila jednog pučiškog i tri postirska kipića koja su tom prilikom restaurirali Miroslav Klarić i Milena Pribičević u Etnografskom muzeju u Splitu. Od Dinke Alaupović - Gjeldum osim za ova četiri kipića saznala sam i za jedan veličanstveni primjerak koji čuvaju sestre benediktinke u Hvaru. Tako je počelo moje putovanje otocima Bračom i Hvarom. Prva dva odredišta bila su Pučišća i Postira. Iz intervjua koje sam napravila s don Tončijem Kusanovićem (Pučišća) i don Tončijem Jelinčićem (Postira) dobila sam mnogo zanimljivih podataka o ta dva mjesta. Međutim, nisu me znali uputiti dalje. Kako je bio kraj studenog, odlučila sam sačekati Božić i krenuti redom. Za vrijeme božićnih blagdana, od Božića do Sveta tri kralja uspjela sam slikati veliku većinu kipića na oba otoka i pritom se interesirati o kazivačima. Uglavnom su se svećenici pokazali kompetentnima za moju temu, osim u Povoljima gdje sam intervjuirala izuzetnu gospođu Nedu Vrsalović, sada umirovljenicu koja je vodila crkvene knjige i davala zanimljive odgovore na brojna druga, a ne isključivo na zadana pitanja. Imala sam i neuspjelo pokušaj razgovora s tamošnjim župnikom. Razlog tome je što je tek od nedavno na službi u Povoljima; kraj iz kojeg potječe nije imao ceremoniju s kipićem, a čini se da nema ni želju usvojiti običaje mjesta u koje je došao. Putujući po Braču naišla sam na još nekoliko, po mojoj procjeni, vrijednih primjeraka. Međutim, oni će za sada ostati tek zabilježeni mojom kamerom jer nisam uspjela dobiti nikakvih informacija o njima. Tu prvenstveno mislim na prekrasnog Isusića iz Bobovišća, manjih dimenzija (17 centimetara) od svih ostalih, izrađenog od voska sa staklenim očima i ugrađenom paperjastom kosom, smještenog u staklenu vitrinicu. Nigdje nije zabilježeno njegovo postojanje, nema pisanih izvora iz kojih bih mogla saznati nešto o njegovom postanku, a župnika mjesto trenutno

nema. U Dolu sam intervjuirala don Ivana Matulića, dok sam za Selca manji dio podataka, uglavnom vezanih uz liturgiju, dobila od don Jakše Rubinića, a veći dio od don Stanka Jerčića, bivšeg selačkog, a sadašnjeg jelškanskog župnika. Don Stanko me također uputio na don Josipa Franulića, koji mi je za Zastrazišće i Poljica, dvije župe u njegovoj nadležnosti, te Gdinj, gdje je do 2001. godine bio župnik, dao neizmjernu količinu vrijednog i zanimljivog materijala, kao i za cijelu Hvarsko - bračko - višku biskupiju. Osim dugotrajnih, ali nadasve ugodnih i korisnih razgovora, napisao mi je pismo sa svojim spoznajama vezanim uz temu koja ću navoditi u tekstu. U Vrbanju sam kontaktirala s obiteljskim prijateljem don Branimirom Marinovićem koji je uz prenošenje svog iskustva, pokazao i izvrsno kuharsko umijeće. Naime, intervju sam obavila tijekom večere koju je priredio s namirnicama iz svog vrta. Don Ivica Huljev ispričao mi je sličice iz Brusja i Velog Grablja i iznio zanimljivu postavku o možebitnom porijeklu običaja procesije s kipićem. U samostanu sestara benediktinki u Hvaru, sestra Nives Vujević mi je pokazala samostanski kipić, te me provela po muzeju pričajući o kipiću i ostalim izlošcima. Doznajući od mještana da je u franjevačkom samostanu Gospe od Milosti u Hvaru procesija s kipićem jedino i isključivo karakteristična za blagdan Sveta tri kralja koji se posebno svečano slavi (Postira imaju procesiju na blagdan Sveta tri kralja i kao i ostala mjesta na Badnjak), htjela sam saznati nešto više o tome. Međutim, tamošnji velečasni odbio je surađivati.

Moj naum da dobijem podatke o porijeklu kipića iz samostanskih arhiva i kronika župe nije urodio plodom. Oni od kojih sam to tražila smatrali su da je to «traženje igle u plastu sijena i da nije vrijedno njihovog truda», a meni nije bilo dopušteno samoj pretraživati. Negdje nije bilo moguće doći do podataka, budući da su se kronike župe počele voditi nakon što je kipić nabavljen (pr. u Vrbanju tek od sedamdesetih godina 20. stoljeća) ili su pak izgorjele u vrijeme talijanske okupacije. Don Josip Franulić našao je podatke među priznamicama blagajničkog dnevnika za gdinjski, zastražiški i poljički kipić, a gospođa Neda Vrsalović imala je podatke o povaljskom kipiću zahvaljujući velikom osobnom interesu za temu, kao i dugogodišnjem vođenju crkvenih knjiga. Datacija hvarskog kipića također nije bila problem, jer o tomu postoje dokumenti. Podatke o postanku pučiškog i tri postirska kipića saznala sam od restauratora Miroslava Klarića u Etnografskom muzeju u Splitu. Što se tiče datacije ostalih kipića oslonila sam se na sjećanje svećenika i osoba s kojima su se oni konzultirali.

U radu obrađujem jedanaest lokaliteta: Dol, Postira, Povelja,

Pučišća i Selca na Braču, te Dol, samostan benediktinki u Hvaru, Plame (Gdinj, Poljica, Zastrazišće) i Vrbanj na Hvaru. Koncipirala sam ga na način da obrađujem Dol, Postira, Povlja, Pučišća i Selca na Braču, te Dol i Vrbanj na Hvaru, svako mjesto posebno, prikazano u tri važne točke: o župi i crkvi, o kipiću i o običaju. Tri mjesta istočnog dijela Hvara, objedinjena pod povijesnim nazivom Plame imaju zajednički prikaz običaja, iz razloga što su razlike vrlo male. Podaci o župi i crkvi kao i opisi kipića dani su za svako mjesto posebno. Grad Hvar je također nešto drugačije osmišljen. Naime, ne obrađujem područje cijeloga grada, već se bavim isključivo kipićem iz samostana benediktinki. Točku o župi i crkvi zamjenjuje ona o benediktinskom samostanu, dok točke o običaju nema, budući da je kipić izložak Muzeja Hanibala Lucića, pa više ne sudjeluje ni u jednom obredu. Na kraju dodajem još jedno poglavlje o počecima štovanja djeteta Isusa i razvoju kulta.

Iako obrađujem samo gore navedenih jedanaest mjesta, navodit ću također i podatke, do kojih sam došla tijekom istraživanja i koji mi se čine zanimljivima, a tiču se ostalih mjesta na otocima. Kako je većina župnika rodom sa Hvara i Brača, osim običaja u mjestima u kojima službuju prisjećali su se običaja mjesta iz kojih potječu. Primjerice, za Nerežišća, rodno mjesto don Josipa Franulića, skupila sam vrijedan materijal, ali nedostatan za obradu kakvu su imala ostala mjesta, pa ću prikupljene podatke navoditi u napomenama u tekstu, kao i u zaključku, radi bolje komparacije.

U radu se služim nazivom *Ditić* za kipove djeteta Isusa. Tom sam se nazivu priklonila jer je pod tim nazivom kipić poznat na oba otoka.

2. Dol (Brač)

2.1. Župa i crkva

Dol se prvi put spominje 1337. i 1345. u vezi s agrarnim ugovorima između splitske nadbiskupije i Doljana radi obrade zemalja na ondašnjem zemljištu Postira.

Župna crkva Imena Marijina podignuta je na mjestu stare crkve koja je zbog poroznosti terena srušena 1855. godine. Gradnja nove župne crkve započela je 1866. i trajala sljedećih trideset godina. Pročelje s polukružnim zabatom i završnim baroknim ornamentima vjerojatno je posljednji izdanak tih formi na Braču (Šimunović, 1987:51-54).

2.2. O Ditiću

Ditića je nabavio Ivan Matulić - Druže 1952. godine u Americi. To je «sjedeći» tip Ditića. Materijal od kojeg je izrađen je gips. Dužina Ditića je 45 centimetara. Glava mu je u vratu blago savijena u desno, ruke raširene, a noge simetrično savijene u koljenima. Bijele je puti sa smeđim očima i plavom kosom. Na sebi ima haljinu oblikovanu u istom materijalu, boje bjelokosti, otvorenu na prsima polukrugom koji završava «v» izrezom. Haljina ima kratke rukave i seže do koljena, s tim što je na desnom koljenu zadignuta, otkrivajući ga, kao protuteža golom lijevom ramenu. Ditić sjedi u sjedalici - ležaju koji je napravljen od istog materijala i po njegovoj mjeri (50 x 35 centimetara). Njen donji dio simulira drvo i obojan je u smeđu boju, a gornji, bogati prekrivač boje bjelokosti. (Vidi: prilog, slika 1.) Palac desne ruke lijepljen je u korijenu. Taj posao obavile su časne sestre. Stručna obnova nije vršena.

Doljani su do prije desetak godina čuvali starog, od drva izrađenog Ditića, kojega je nažalost prošli župnik zajedno sa starim misnim ruhom spalio, usprkos zalaganju sestara benediktinki iz Hvara za njihovo preuzimanje i sanaciju koje su one bile voljne obaviti.

2.3. O običaju

Oganj se pali južno od crkve. Nekad je gorio do blagdana Sveta tri kralja, a danas samo u božićnoj noći, rijetko kad duže. U domovima se panj badnjak više ne pali.

Najstariji stanovnici Dola sjećaju se da su se jaslice uređivale u crkvi. Iz godine u godinu mijenjale su mjesto, da bi se prije par godina ustalile pred glavnim oltarom podijeljene u dva dijela s njegove lijeve i desne strane.

Doljani imaju *Novenu*, a posebnost je što se održava ujutro kao *Zornica*. Dol je jedino mjesto u Hvarsko - bračko - viškoj biskupiji, uz Postira i Hvar, u kojem se do danas zadržala *Zornica*.

Kod bogoslužja kombiniraju stare i nove knjige¹. Prije

¹ Struktura bogoslužja božićne noći nekad i sad: Puna četiri stoljeća prakticirao se obred noćnog božićnog bogoslužja prema Rimskom brevijaru pape Pija V. iz godine 1568. Isti je papa uveo i Rimski misal godine 1570, oboje kao jedan od plodova obnove Tridentskog sabora (1545.-1563.).

Matutin (*Jutarnja*) bio je ovako strukturiran:

Polnoćke pjeva se *Jutarnja* koja je skraćena i preuređena. Nekadašnje tri *noćnice* su skraćene. Iz prve dvije uzet je po jedan psalam i jedno čitanje, a iz treće sva tri psalma i sva tri čitanja. Dakle, sve skupa pjeva se pet psalama i pet čitanja. Za vrijeme treće *noćnice*, dolaze *torci*. Teatralnost se očituje u sljedećim radnjama. Pošto pjevači otpjevaju tri psalma treće *noćnice* i završe popratna pjevanja, svećenik odlazi do početka prezbiterija gdje je pripravljen ambon. S tog mjesta svećenik otpjeva sedmo čitanje, a uz njega stoje dva mladića s *torcima*. Zatim *remeta* pomakne stalak za nekoliko koraka naprijed, a iz sakristije dođu još dva mladića s *torcima*. Ista se radnja ponovi, tako da za vrijeme pjevanja devetog čitanja svećenika prate šestorica mladića s *torcima*. *Jutarnja* se pjeva a capella, a Polnoćka uz pratnju orgulja. U Dolu se još gaji (jedino mjesto na Braču) pučko pjevanje, bez dirigenta, bez davanja tona, onako «od uha».

Ditić je na Badnju večer postavljen na glavni oltar i prekriven *velumom*. Nakon što su ispjevani psalmi i čitanja svećenik otkrije Ditića i pokadi ga. Formira se procesija koja broji minimalno devet članova. Predvodnik je čovjek s *barjakom* koji na pravokutnoj podlozi boje bjelokosti ima zlatnom niti izvezenu kolijevku s krunom i zvijezdom repaticom koja ih obasjava, te natpisom «Isus nam se rodi, dođite poklonimo se». Za njim idu redom ministrant s kadionicom, tri ministranta s *torcima* pred svećenikom s Ditićem u naručju i tri ministranta s *torcima* iza njega. Procesija kreće od glavnog oltara, radi krug s vanjske strane klupa u smjeru kazaljke na satu, te se vraća natrag na glavni oltar. U novije vrijeme tijekom procesije puk u crkvi pali prskalice. Običaj ljubljenja Ditića za

Pozivnik, himan, tri *noćnice* (ili noćturna; svaka s trima psalmima i trima čitanjima), "Tebe Boga hvalimo". Slijedi misa Polnoćka. Laude (pohvale) sastojale su se od pet psalama, himna i kantika Blagoslovljen. Nakon lauda bila je misa *Zornica*. Treća, dnevna, božićna misa bila je u deset ili deset i pol sati. Popodne se držala *Večernja*.

Liturgijskom obnovom II. Vatikanskog sabora (1962.-1965.) papa Pavao VI. uveo je novi Rimski misal (1969.) i novi Rimski časoslov (1970.).

Bivši Matutin sada se zove Služba čitanja (pozivnik, himan, tri psalma, dva čitanja, "Tebe Boga hvalimo"); međutim, ako odmah slijedi Polnoćka, kako je općenita praksa, "Tebe Boga hvalimo" se ispušta, te se umjesto njega govori Slava i nastavlja s misom Polnoćkom. Laude se sada zovu *Jutarnja* (himan, tri psalma i kantik Blagoslovljen Gospodin Bog Izraelov).

Sredinom 20. stoljeća izvršila se i ta promjena da se od 2 ili 3 sata u božićnoj noći, što je dotad stoljećima vrijedilo, početak bogoslužja prenio na Badnju večer u 22 sata, kako bi Polnoćka doista bila o ponoći (Franulić, 2005).

vrijeme ophoda Dol ne bilježi. Ali tijekom pjesme «U se vrime godišta», koja se nekad pjevala nakon poslanice, a od nedavno poslije pričesti odlukom sadašnjeg župnika, ljudi dolaze poljubiti Ditića koji je postavljen ispred oltara prema puku. Inicijativa sadašnjeg župnika je i ritmička igra koja se odvija tijekom evanđelja, a čiji su glavni akteri djeca. Nakon procesije Ditić se nekada smještao na oltar Blažene Djevice Marije ili na glavni oltar, a danas pred oltar prema puku na mjesto ukrašeno bršljanom i zelenikom, gdje ostaje do Sveta tri kralja. Osim «U se vrime godišta», pjevaju se još «Kog vidiste pastiri», «Svim na zemlji», «Radujte se narodi»,... Polnočka završava *homilijom* (Dol je jedino mjesto na Braču koje još uvijek pjeva *homilije*) i čestitkom Božića koju izgovara svećenik: «Na dobro vam i na spasenje došlo porođenje Gospodinovo».

Nekada se na Božić održavala *Večernja*, ali danas zbog nedostatka pjevača koji dolaze iz Supetra (zadnjih godina tamo je odselila većina mještana) samo na Polnočku, više se ne drži.

Običaj darivanja Ditića nije zabilježen. Dolski župnik uveo je posljednjih godina darivanje djece tijekom Polnočke.

3. *Postira*

3.1. Župa i crkva

Postira se prvi put spominju godine 1337. po povijesnim pisanim vrelima, zatim 1345. i napokon 1375. u četvrtoj knjizi Bračkog Statuta. Prema zapisu papinskog vizitatora Valerija 1579. godine Dol je matična župa naselju Postira, a odvajanjem od Dola 1581. godine postaje samostalna župa.

Župna jednobrodna crkva s pripadajućim zvonikom nastala je gradnjom u nekoliko navrata. Današnje svetište je najstariji dio (15. stoljeće) i vrlo rijedak primjer utvrde iz renesansnog razdoblja na čijem su vanjskom zidnom plaštu i danas sačuvane istaknute puškarnice. Sredinom 18. stoljeća crkva je produžena da bi 1863. godine došlo do nove nadogradnje s pročeljem u neoromaničkom stilu, kakva je i danas (Šimunović, 1987:103-108).

3.2. O Ditićima

U Postirima su četiri Ditića².

² Fotografije Ditića pod brojevima 1, 2 i 4 su objavljene, kao i spomen njegovog nošenja i ljubljenja (Jelinčić, 1981:59-67).

1. Najstariji voštani (kombinacija pčelinjeg i parafinskog voska) Ditić dug je 50 centimetara. Vosak od kojeg je napravljen tamniji je od voska kojim su izrađena druga dva. Nabavljen u Italiji u 19. stoljeću. To je tip "ležećeg" Ditića u *paketinu*. Tijelo Ditića napravljeno je od kartona ispunjenog kombinacijom pamuka i like preko kojeg se nalazi svileni povoj. Korpus lutke je do ramena u svilenom povoju, a ramena i glava su voštani (lijevani vosak). Na svilenom povoju od ramena do dna druge trećine korpusa ušivena je čipkasta traka u devet redova jedna ispod druge. Posred dna druge trećine korpusa je ružičasta svilena traka svezana oko tijela u mašnu na kojoj je ušivena mesingana folija u obliku osmerokrake zvijezde u čijem je središtu sitna plastična perla. Donja trećina korpusa je u obliku trokuta. Glava je savijena u vratu i okrenuta u lijevo. Kosu nema, oči su staklene, krupne, tamno plave, ustica minijatura, a obrve iscrtane voskom tamnijim od puti. (Vidi: prilog, slika 2, slika 5.) Ditić je bio jako oštećen. Nedostajao mu je dio desne strane lica, obraz, dio glave i dio desnog ramena. Oštećenja su bila termičke prirode. Glava je bila prekrivena slojem nečistoća i prašine, koje su uspješno skinute (Klarić; Pribičević, 2004).

2. Ovaj Ditić dug je 50 centimetara. Izrađen je od voska (kombinacija pčelinjeg i parafinskog voska), ali nešto svjetlije od onog koji je upotrebljen za izradu prethodnog. Također je u 19. stoljeću donesen iz Italije. Ima tamne staklene oči i smeđu kosu izrezbarenu u vosku. Tip je "ležećeg" Ditića. Tijelo mu je izrađeno od lanenog platna napunjenog likom. Korpus je do pazuha, koljena i laktova načinjen od platna, a ostali dijelovi, glava s ramenima, ruke i noge su izmodelirani u vosku (lijevani vosak). Glava mu je gotovo neznatno zakrivljena u desnu stranu. Ruke su mu ispružene i malo odmaknute od tijela, noge su također ispružene i odmaknute jedna od druge par centimetara. Ditić je odjeven u lanene gaće i lanenu košuljicu čiji su rubovi opšiveni čipkom. Preko tog kompleta ide svilena haljina koja je oko rukava i donjeg dijela opšivena ukrasnom trakom svijetlo - ljubičaste boje. (Vidi: prilog, slika 3, slika 5.) Ditić je bio jako oštećen. Glava je bila odvojena od tijela, nedostajao je cijeli vrat. Na dijelu glave koji se spaja s vratom dva su komada bila odlomljena. Na rukama su nedostajali prsti, i to na desnoj ruci palac i mali prst, a na lijevoj palac i kažiprst. Na lijevoj nozi nedostajao je prednji dio noge od koljena do prstiju, dio lista i peta s dijelom stopala. Na desnoj nozi nedostajao je prst do malog prsta. Uočena je prijašnja restauracija; dio voštanih ruku, koje su oštećene kod laktova, naknadno su učvršćene i prekrivene lanenim platnom kako bi se sakrilo oštećenje. Lijeva strana lica s uhom i stražnjim dijelom

glave koja se odlomila nestručno je lijepljena s ostatkom glave. Voštani dijelovi bili su prekriveni naslagama prašine i nečistoća. Oni su rađeni, lijevani od obojenog voska (približna boja inkarnata), te naknadno oslikavani, patinirani (Klarić; Pribičević, 2004).

3. Ditić je porijeklom iz Italije iz 19. stoljeća. Izrađen je od voska (kombinacija pčelinjeg i parafinskog voska). Dug je 43 centimetara. Tip je "ležećeg" Ditića. Tijelo je, kao kod prethodnog izrađeno od lanenog platna ispunjenog likom. Korpus je do vrata, iznad koljena i nadlaktica napravljen od platna, a ostali dijelovi, glava, ruke i noge su izmodelirani u vosku. Ditić je odjeven u pamučne gaće koje se u struku vežu vrpcom i pamučnu košuljicu čiji su rubovi na dnu i oko vrata opšiveni čipkom. Preko tog kompleta je pamučna haljina koja pet milimetra od rubova rukava i na dnu od ruba tri centimetra ima izvezenu traku u zlatno - žutom koncu. Cijelom prednjom dužinom pruža se četiri centimetra širok nabor, koji na prsima ima izvezeni križ u crnom koncu. Izrezbarene smeđe kovrče uokviruju bucmasto dječje lice svijetloplavih velikih staklenih očiju i intenzivno narančastih usnica. Glava mu je u osi s tijelom. Lijeva ruka položena je uz tijelo, dok desnu diže uvis na blagoslov. Noge su blago savijene u koljenima. (Vidi: prilog, slika 4, slika 5.) Ovaj je Ditić imao najmanje oštećenje. Glava je bila odvojena od tijela. Uočljivi su bili prijašnji pokušaji restauracije, koji su bili nestručni, tako da je kroz središnji dio lutke umetnuta letvica koja je utopljena u gips zajedno s glavom koja je također ispunjena gipsom. Takav tretman izazvao je pucanje i odvajanje glave. Ditić je imao mala oštećenja na vrhovima prstiju (Klarić; Pribičević, 2004).

Sva tri voštana Ditića restaurirali su restauratori Miroslav Klarić i Milena Pribičević u Etnografskom muzeju u Splitu 2004. godine.

4. Najnoviji Ditić koji danas sudjeluje u procesiji nabavljen je 1980. godine u Italiji. Materijal od kojeg je izrađen je poliester. Dužina mu je 40 centimetara. Glava je savijena u vratu i zakrenuta u lijevo, kao i noge. Lijeva noga je savijena u koljenu, a desna ispružena. Ruke sa sklopljenim dlanovima odmaknute su od tijela i zabačene u desno. Na sebi ima bijelu *perisomu*. Glava je ukrašena pozlaćenom aureolom. Put mu je vrlo tamna, sa tamno smeđim očima i kosom. Postavljen je u jednostavno drveno korito, napunjeno slamom i plavim svilenim jastučićem optočenim pozlaćenim prošupljenim ukrasima kružnog oblika i izvezenim ukrasom od zlatne niti, postavljenim na slamu. (Vidi: prilog, slika 6.)

3.3. O običaju

Zbog velike izloženosti vjetru *oganj* se nije palio. Prije nekoliko godina zabilježen je jedan pokušaj koji je zamalo kobno završio. Naime, zapuhala je jaka bura i raznijela žar po mjestu. Srećom, do požara nije došlo.

Što se tiče paljenja panja badnjaka u domovima, sredinom 20. stoljeća zamijenilo ga je božićno drveće. Taj običaj proširio se polako iz Njemačke od 16. stoljeća, u 19. stoljeću je udomaćen u Austriji, a preko sjeverozapadne Hrvatske dolazi i na otoke. Na Badnju večer otac obitelji unosi bor u kuću i sva aktivnost koja je nekada bila usmjerena na ognjište i gorući panj usmjerava se na božićno drveće. Običaj paljenja panja badnjaka prestao je nestankom otvorenog ognjišta na kojemu se taj panj zapravo mogao paliti (Braica, 2004).

Na Badnju večer postavlja se u crkvi Betlehem. Uglavnom je ispred oltara prema puku, pa ga svi nazočni mogu vidjeti. Vrlo je jednostavan i skroman, ali se svake godine oplemeni kakvom novom idejom. Kao crkveni običaj uveden je prije pedesetak godina.

Devetnica Božića - *Novena* održava se dijelom kao *Zornica*, a dijelom kao večernja misa. Tada se pjeva «O prislavna Božja mati» s jedinstvenim napjevom u njihovom pučkom koralu.

Za vrijeme Polnoćke pjevaju se «U se vrime godišta», «Veselje ti navješćujem» i «Radujte se narodi» uz pratnju orgulja.

Od davnine je badnja noć u Postirima bila u znaku zvona, koja bi zaslavila točno u ponoć i budila ljude, te bi nakon duge zvonjave, koja bi trajala do dva sata poslije ponoći, započela *Jutarnja*, pa Polnoćka, Pohvale, *Zornica*. Tako bi božićna noć završila oko 8 sati ujutro. U drugoj polovici 20. stoljeća došlo je do preinaka, da bi kao i drugdje, sve počelo ranije, da bi Polnoćka počela oko ponoći (Jelinčić, 1981:59-67).

Danas se kod bogoslužja koriste tekstovi priređeni nakon Koncila 1962.-1965. godine. *Jutarnja* je zamijenjena Službom čitanja koja je uklopljena u Polnoćku. Nakon ispjevanih psalama s pripadajućim antifonama, čitanja s odgovarajućim otpjevima, evanđelja, na samom kraju svečane mise otpočinje himan «Tebe Boga hvalimo» zajedno s procesijom s Ditićem, koji do tada leži na glavnom oltaru prekriven zlatnom brokatnom tkaninom obrubljenom čipkom. Nekad se postavljao ispred oltara prema puku iznad globusa koji je tu bio smješten. Ministranti na oltaru počinju zvoniti, za što su zaduženi do kraja procesije. Puk u crkvi pali prskalice. Nakon što svećenik otkrije Ditića, pokadi ga i podigne u zrak, formira se procesija s *barjakom* na čelu. *Barjak* je pravokutnog oblika izrađen

od svile. Na bijeloj podlozi boje bjelokosti izvezeno je zlatnim slovima "Krist nam se rodi!". Ispod natpisa je zvijezda repatica koja obasjava kolijevku i krunu pod kojom su zlatne resice kojima zastava završava. Iza *barjaka* kreću se dva ministranta, jedan s kadionicom, drugi s tamjanom, pa još dva s *torcima*, te na kraju svećenik s Ditićem. Procesija polazi od oltara prema puku, u smjeru kazaljke na satu, kroz srednji dio crkve, skreće među klupe i prolazi jedan dio s vanjske strane klupa, ponovno zalazi među redove klupa, dolazi do sredine i nastavlja do glavnog ulaza u crkvu, okreće se za 180 stupnjeva i vraća se natrag kroz sredinu crkve, prolazi prvo uz desni, potom i lijevi red klupa s unutrašnje strane, nakon čega se vraća bliže glavnom ulazu, ponovo zalazi među klupe, prolazi jedan dio klupa s vanjske strane, zalazi među klupe i zadnjih deset metara prolazi sredinom crkve do glavnog oltara, gdje će napraviti još krug po koru. Nakon toga Ditić se odnosi na oltar Blažene Djevice Marije, gdje boravi do blagdana Sveta tri kralja. Tako organiziran ophod je nužan zbog sprovođenja običaja ljubljenja Ditića. Svatko ga želi poljubiti ili bar dotaknuti, tako da procesija traje oko dvadeset minuta. Nakon što je ispjevano «Tebe Boga hvalimo», pjevaju se božićne pjesme. Na sam Božić održava se *Večernja*, za koju nije karakteristična procesija. Procesija se osim na Badnjak ponavlja i na blagdan Sveta tri kralja kada sudjeluju i svećenici iz okolnih mjesta. Razlika je u tome što u ovoj procesiji postirski župnik sudjeluje samo kao pratnja drugom svećeniku koji nosi Ditića. Ditić se prije mise postavi na oltar prema puku, kamo se odlaže i nakon procesije. Nakon ispjevanog »Tebe Boga hvalimo«, pjeva se «Spavaj, spavaj Ditiću». Osim spomenute pjesme pjevaju se još «Kad se Bog čovik učini» i «Djetešce nam se rodilo». Sve ostalo identično je ophodu na Badnju večer.

Osim u sklopu ovih dviju procesija, Ditić se ljubi i na blagdan Svete obitelji. U popodnevnim satima u crkvi se skupi dvjestotinjak djece i nakon blagoslova djece i polsatnog dječjeg programa, svećenik dariva djecu, simbolički, najčešće slatkišima. Na kraju svećenik s Ditićem na rukama stane na glavni ulaz i djeca ga na odlasku ljube.

Malo šire gledano, božićno vrijeme traje do blagdana Gospe Kandalore (Svijećnice), kada se raspremaju jaslvice, dok Ditić odlazi «na spavanje» poslije svečanosti na Sveta tri kralja.

Zavjetni darovi nisu zabilježeni. Djeca darivaju Ditića bombonima dok se kreće u procesiji, a odrasli ubace po koju kovanicu.

4. Povelja

4.1. Župa i crkva

Sve do 16. stoljeća u okolišu povaljske crkve (starokršćanske bazilike iz 6. stoljeća) nije bilo žitelja. Tek poslije kandijskog rata (1645.-1669.) dolaze ovamo prebjeglice iz Bosne preko Poljica i Krajine i miješaju se s bračkim starosjediocima.

Sadašnja župna crkva sv. Ivana Krstitelja nastala je u 16.-17. stoljeću proširivanjem starokršćanske krstionice. Nad nekadašnjim krsnim zdencem danas je glavni oltar. Zvonik je podignut 1857.-1872. godine. Tek 1925. godine dodane su sadašnjoj crkvi pobočne lađe, a u Drugom svjetskom ratu crkva je produžena predvorjem (Šimunović, 1987:109-118).

4.2. O Ditiću

Ditića je kupila Franka Vrsalović - Keka 1870.-1880. godine u Trstu³. Ditić je drveni. Dug je 50 centimetara. Glava mu je lagano u desno zakrenuta, lijevu ruku diže u vis na blagoslov, a desna je savijena u laktu i položena na prsa. Noge su priljubljene jedna uz drugu i savijene u koljenu. Na leđima ima dvije rupe, a na stražnjici jednu, što bi značilo da je nekad vjerojatno na tim mjestima bio pričvršćen za kip Blažene Djevice Marije ili nekog drugog sveca. Inkarnat je svijetao, kosa i oči plave su boje. Oko slabina mu je bijela *perisoma* sa zlatnom trakom na donjem i gornjem rubu. On leži u kolijevci, iako je tip «sjedećeg» Ditića. Kolijevka je jednostavne drvene izrade od tankih daščica. Na dnu je slama na koju je postavljen bijeli svileni madrac s prekrivačem ukrašenim čipkom. Pod glavom Ditića je bijeli čipkani jastučić. (Vidi: prilog, slika 7.)

4.3. O običaju

Oganj se nekada palio na ulazu u starokršćansku baziliku, koji je bio zidom odvojen od crkve. Mladići u mjestu bili su zaduženi za nabavu drva. Najčešće su lomili stare masline i donosili ih pred crkvu. *Oganj* se palio oko ponoći, zazvonila bi zvona, a lovci bi

³ Keka je rođena oko 1850. godine u imućnoj obitelji. Odlazi u časne sestre. Međutim, zbog bolesti se ubrzo vraća kući. Često je darivala crkvu (zlato, Božji grob,...). Njena obitelj imala je nadimak Kekovi, pa je prema tome ona bila Keka Kekova. Ta obitelj je izumrla.

ispalili po dva - tri metka u zrak iz svojih dvorišta. To su bile velike vatre koje su gorjele do Sveta tri kralja. Cijelo mjesto se okupljalo pred crkvom i čekalo *Jutarnju*. Danas se uglavnom pali borovina, kao i u većini ostalih otočnih mjesta. *Oganj* je puno manji, a i promijenio je mjesto. Naime, prešao je cestu i sad se pali na trgu zvanom Lokva preko puta crkve. Pali se oko 22 sata.

Na Badnju večer osim *ognja* pred crkvom palio se nešto ranije, oko 21 h, panj badnjak u domovima. Svaka obitelj skupila bi po tri velika *hreba*, stavili ih na *komin* koji je imala svaka kuća i upalili vatru. Kada bi počela zvoniti «Zdrava Marija» svi ukućani bi se okupili oko vatre, a glava obitelji polio bi ulje i vino po *hrebima*, nakon čega su se dva *hreba* maknula u stranu, a ovaj je tinjao do Nove godine, kada bi se zamijenio drugim, a na Sveta tri kralja trećim. Nakon polijevanja *hreba* uslijedila bi molitva «Pozdrav Gospi».

Betlehem se u povaljskoj crkvi u kontinuitetu uređuje od vremena nakon Drugog svjetskog rata. Prvi put su ga oko 1920. godine napravili Česi koji su u Povoljima kupili dionice u uljari. Nakon toga se uređuje periodično. Tridesetih godina 20. stoljeća župnik don Luka Trebotić okuplja oko sebe mjesne žene i organizira uređivanje jaslica. Bile su vrlo jednostavnog i skromnog izgleda postavljene pred oltar Srca Isusova (gdje su i danas), ukrašene borovim granama. Nakon Drugog svjetskog rata Tonči Beović počeo se zalagati za uređivanje jaslica, kupovati figurice i ukrase, ali ih i sam izrađivati. Tek tada je običaj u potpunosti zaživio.

Novene su se prestale održavati prije četiri godine s promjenom župnika koji zbog služenja u dvije župe i drugih obveza nije bio u mogućnosti nastaviti tradiciju. Do tada su se *Novene* održavale i ujutro i navečer. Obvezna je bila pjesma «Koga zemlja, zvizde, more», a druge su se mijenjale iz godine u godinu.

Do 1980. godine *Jutarnja* je započinjala u 2 h u božićnoj noći. Nakon ispjevanih triju *noćnica* i procesije s Ditićem slijedila je misa koja je morala biti gotova do 5 h kada je dolazio parobrod koji je vozio za Split. *Jutarnja* se, kao ni *Novena*, ne održava posljednje četiri godine, već je kao Služba čitanja uklopljena u Polnočku koja počinje u 23 h u trajanju od jednog i pol sata. Tijekom Polnočke pjevaju se, uz pratnju orgulja, pjesme «Kog vidiste pastiri», «Radujte se narodi», a neizostavne su stare pjesme «Narodi nam se novi Kralj nebeski», «U se vrime godišta», «Veseli se, Majko Božja».⁴ Procesija

⁴ Jedna jako stara i Povoljanima jako draga pjesma, a pjeva se na Sveta tri kralja je «Tri kralja jahahu». To je izuzetno duga pjesma, ali se danas pjeva

s Ditićem je na samom kraju mise. Ditić je do tada ležao na oltaru Blažene Djevice Marije prekriven plavom brokatnom tkaninom obrubljenom čipkom. Neposredno prije procesije svećenik otkriva Ditića, podiže ga i izgovara prvi stih himna «Tebe Boga hvalimo», koji nastavljaju pjevači. U procesiji su svećenik s Ditićem, ukrašenim zelenikom, na rukama, kraj njega je čovjek s *lumbrelom*, koja ih natkriva, a ispred i iza njih su po tri ministranta s *torcima*. Smjer procesije je obrnut od smjera kazaljke na satu. Kreće se od oltara Blažene Djevice Marije, do ulaznih vrata, pa natrag, preko oltara Srca Isusova do oltara prema puku gdje se Ditić odlaže i gdje boravi do kraja božićnih blagdana, točnije do blagdana Krštenja Gospodinova. Na oltaru prema puku osim zelenike kojom je ukrašena kolijevka, drugog cvijeća nema. Pred oltarom, na starokršćansku krstionicu postavljena su dva tanjura s prokljalom pšenicom. Povljani nemaju običaj paliti prskalice, ni svijeće tijekom procesije. Do sredine šezdesetih godina 20. stoljeća kad bi svećenik izgovorio «Tebe Boga hvalimo» mladići bi iza crkve ispalili dva – tri *maškula*, odgoneći na taj način zle sile. Buka je, naime, po starim vjerovanjima bila sredstvo obrane od zlih bića, te bi ih se na taj način otjeralo iz mjesta.

Povlja nemaju običaj ljubljenja Ditića. Do četrdesetih godina 20. stoljeća mještani su na kraju mise dolazili do oltara prema puku gdje je bio položen nakon procesije i ljubili ga.

Ditića se nikad nije darivalo, dok ostale svece jest i to zlatom. Najviše se darivalo kip Blažene Djevice Marije,⁵ na koji su Povljani

svega par kitica. Razlog je taj što su stari *kantaduri*, koji su je jedini u cijelosti znali otpjevati, umrli.

⁵ Kip je kupljen 1866. godine u Bolu, a djelo je drvodjelca Kuljiša iz Hlebina. On je izradio dva kipa. Jedan je poklonio crkvi u Bolu, a drugi je imao namjeru zadržati za sebe. Povljani su čuli da je kip predivan i htjeli su ga kupiti. Kako ga Kuljiš nije imao namjeru prodati, ponudio im je za ono doba ogromnu cijenu (400 forinti; 1 forinta je bila dvije nadnice), vjerujući da će ih tako odbiti. Povljani su odmah pristali. Kuljiš je tada uvidio koliko im je stalo do kipa i htio je cijenu sniziti. Povljani su insistirali da cijena ostane ista. Tako je i bilo. Kip je gajetom prenesen u Povlja, gdje je priređen svečani doček, s vatrometom i glazbenicima koji su stigli iz Postira. Mještani su se u procesiji (oko 700 ljudi) spustili na rivu po Marijin kip. Smjestili su ga u nišu u bočnom brodu, lijevo od oltara.

Na blagdan Velike Gospe i Gospe od Ružarija kip se nosi u procesiji po mjestu. U doba komunizma procesije po mjestu bile su zabranjene, osim one na Veliki petak, za koju se trebala tražiti dozvola. U tom periodu procesija na blagdan Velike Gospe ipak se odvijala, ali samo oko crkve u crkvenom dvorištu.

izuzetno ponosni. Jedino kip sv. Tereze nema ništa od zlata, budući da je to novi kip, a običaj se darivanja odavna izgubio.

5. Pučišća

5.1. Župa i crkva

Godine 1420, spuštaju se stanovnici iz bračke unutrašnjosti i naseljavaju pučišku uvalu.

Najmonumentalniji sakralni spomenik jest župna crkva sv. Jerolima, sagrađena 1566. Ubrzo je postala pretijesnom pa se već 1750. proširuje i preuređuje u okrilju baroknog graditeljstva, koje je dalo biljeg bračkim župnim crkvama (Šimunović, 1987:127-134).

5.2. O Ditićima

Pučišća imaju tri Ditića.

1. Najstariji je iz 18. stoljeća. Izrađen je od drva, kao i kolijevka u koju je položen. Dug je 40 centimetara. Ima čvrsti uspravni stav. Glava mu je savijena u vratu u desnu stranu. Desna noga je ispružena kao i ruka koja je položena uz tijelo. Lijeva noga savijena u koljenu dodiruje stopalom koljeno desne noge, dok mu ruka savijena u laktu počiva na prsima. Položaj nogu s jednom ispruženom, a drugom privučenom omogućuje mu izloženost u ležećem i u stojećem stavu. Inkarnat je svijetao sa ružičastim ustima, plavom kosom i očima koje gledaju prema nebu. Lice zrači određenom ozbiljnošću, tako da se gubi dojam Isusa kao djeteta.

Marijin kip na nosilima nose četiri muškarca. Zanimljivo je da kada dođu do raskrižja dižu je u zrak na sve četiri strane svijeta (prvo prema zapadu, zatim sjeveru, istoku, jugu), blagoslivlja se i onda se nastavlja dalje. Isto se prakticira i na Veliki petak s Presvetim Sakramentom.

Marijin je kip izrađen od masline. Postavljen je na stolicu s malim Isusom u rukama. S vremenom ga je napala *biša*, pa je poslan u Split na restauraciju. Stavili su ga pod kompresiju voska, koji je popunio sve pore i na taj je način spriječeno propadanje.

Prvotna haljina, u kojoj je kupljen, bila je od crvene svile. Nakon što je počela propadati, zamijenjena je novom haljinom oko 1935. godine. Brokat žute boje nabavljen je u Milanu. A haljinu, koja je i danas na njemu i to u jako dobrom stanju, sašila je Antoanjeta od Bajamontovih. Osim za Mariju sašila je haljinu od istog materijala i za Isusa kojeg ona drži u naručju. Marija i Isus imaju zlatnu krunu na glavi, a Isus drži u ruci globus.

Kipovi su neobrađeni ispod tkanine. Obađeni su samo ruke i glava.

Tijelo je anatomski definirano. Bijela podloga kolijevke ukrašena je u zlato obojanim viticama izvedenima u plitkom reljefu, te tri glave u visokom reljefu na zaglavnoj strani i onoj njoj nasuprot, kao i na bočnoj strani. Suprotna bočna strana diže se u vis pola metra iznad kolijevke u istom stilu kao i donji dio s dvama grozdovima između kojih je medaljon s istaknutom zvijezdom repaticom na plavoj podlozi. Iznad medaljona je glava djeteta u visokom reljefu, identična trima gore spomenutima. Unutrašnjost je ružičasta bez ikakvih ukrasa.

Ditić je bio u vlasništvu sestara dominikanki, izložen u jednoj od soba, u obiteljskoj kući koju su naslijedile od obitelji Orlandini, koju su služile. Držale su i dječji vrtić. Sredinom 20. stoljeća, nisu se više mogle uzdržavati, te sele u Split, a kuću prepuštaju crkvi. Tada je Ditić premješten iz kuće u crkvu Majke Božje na nebo uznesene. Običajnik pučiškog župnika don Andrije Cicarellija iz 1804. godine ne spominje Ditića, iako on već postoji. Razlog je taj što nikad nije bio u župnoj crkvi. (Vidi: prilog, slika 8, slika 9.)

Nad njim nisu vršeni restauratorski ni konzervatorski radovi. Zatekla sam ga u stanju djelomično popucane desne noge, te oštećenih vrhova prstiju ruku i nogu. Na kolijevci su također vidljivi znakovi propadanja. Podaci o njegovom podrijetlu su mi ostali nepoznati.

2. Početkom 19. stoljeća nabavljen je Ditić za župnu crkvu. Taj je izrađen od voska. Dužina mu je 30 centimetara. Smješten je u staklenu vitrinicu na svileni ružičasti jastuk presvučen tilom sa čipkanim ukrasima u obliku mašnica i obrubljen čipkom. Isti opis odgovara i jastučiću koji mu je pod glavom. Na stražnju, drvenu stijenku vitrine (ostale su staklene), prekrivenu plavom svilom, pričvršćena su četiri dara u obliku srca i jedan pravokutni. Dva srca su staklena s voštanim križićem obrubljenim zlatnom niti i umetnutim između dvaju staklala. Oko srca teče ukras od zlatne srme. Druga dva srca, kao i dar pravokutnog oblika su od žutog brokata i bogato ukrašena raznim oblicima od zlatne srme. Glava Ditića blago je okrenuta u desnu stranu. Lijeva ruka je ispružena, dok je desna savijena u laktu, ali obje streme u vis s dlanovima okrenutim prema nebu. Noge su savijene u koljenima i prebačene desna preko lijeve, tako da, iako izložen u ležećem stavu, može biti i posjednut. Tijelo je kompletno izmodelirano. Za izradu kose je korišten smeđi vosak, a put mu je nešto svjetlija. Ima tamno smeđe staklene oči koje se doimaju vrlo realistično. Ditić je golišav s prozračnom čipkanom suknjicom i svilenom mašnom ukrašenom čipkom oko vrata. (Vidi: prilog, slika 10, slika 11.)

Restaurirali su ga restoratori Miroslav Klarić i Milena Pribičević u Etnografskom muzeju u Splitu 2004. godine. Dobili su ga u vrlo lošem stanju. Bio je cijeli od čađe, koja je očišćena. U komadu je bio samo korpus s rukama. Glava i noge bili su odlomljeni. Nedostajala je lijeva šaka i svih deset prstiju.

3. U župnoj crkvi za vrijeme božićnih blagdana danas je izložen Ditić, nabavljen 1959. godine u Genovi. Darovala ga je pučiškoj crkvi Marieta Kozulić. Gipsani Ditić dužine 40 centimetara, jedva primjetno je savio glavu u vratu u desno. Ruke je raširio i podigao, dok je noge savio u koljenu i prebacio desnu preko lijeve. Polegnut je, ali mu položaj nogu omogućuje i sjedenje. Put mu je bijele, kosa i oči plave boje. U gipsu oblikovana bijela haljina duga do koljena, s otvorom na prsima, skliznula je razgolivši lijevo rame. Rukavići su kratki s ukrasnom zlatnom linijom koja prati sve rubove haljine. Na prsima su nacrtane dvije simetrične zlatne vitice. Leži u barci na bijelom rupcu između Josipa i Marije. (Vidi: prilog, slika 12.)

5.3. O običaju

Običaj paljenja *ognja* pred crkvom ovdje nikad nije zabilježen. Razlog tome je nemogućnost održavanja vatre zbog izloženosti ovog mjesta jakim udarima bure.

Ne bilježi se ni paljenje panja badnjaka u privatnim kućama Pučišća, kao ni u mjestima u njegovom zaleđu.

Uređivanje Betlehema kao crkveni običaj uveden je nakon Drugog svjetskog rata. Jaslice zauzimaju mjesto desno od glavnog, a pod oltarom Gospe Karmelske. Nema nekakvog strogo određenog plana kojeg se trebaju pridržavati prilikom njihova uređivanja, već su svake godine jaslice plod neke nove ideje i improvizacije. Ove godine inspirirani pjesmom Jakše Fiamenga «Božić na moru»⁶ smještene su

⁶ Rodio se Isus na brodu sred mora,
među prosti svijet se spusti Božje dijete,
otočki mudraci odmah ga posvete,
a puk ga darova grančicama bora.
I sve zimsko more, i sve zimске soli,
sve su to uz jasle posložili ljudi.
I razgovor sjetni, pun bolesti, studi
i košaru s groždem za sina u školi.
Rodio se Isus na putničkom brodu
Što redovnom prugom otok s kopnom veže;
Da mu nije uvijek dosadno i isto

u ribarsku barku obloženu mrežom.

Pučišćani imaju *Novenu* koja je uključena u večernju misu. Pjesme pjevane tom prilikom su «Veliča duša moja Gospodina» i «Anđeo Gospodnji».

Obredi se vrše prema novim knjigama. Jedino odstupanje od novih obrednica je u starom napjevu kojim se ispjeva jedno evanđelje. U 23 sata počinje se sa Službom čitanja: božićni himan, tri psalma i dva čitanja, te nakon toga procesija, koja se odvija paralelno s himnom «Tebe Boga hvalimo». Dakle, pjeva se himan, zvona zvone, svjetla se pale. Ditić, koji je do tog trenutka bio na oltaru prema puku pokriven finim bijelim rupcem, otkriva se i kadi. Formira se procesija: dva ministranta s *torcima* i dva s *feralima* ispred svećenika s Ditićem, pred kojim je i ministrant s kadionicom, i istim rasporedom iza, dok procesiju predvodi muškarac s *barjakom*. *Barjak* je bijeli svileni trokutastog oblika, obrubljen žutim resama. Na njemu su prikazana dva anđela koja nose široku plavu vrpcu s natpisom «Slava Bogu na visini». Procesija kreće u smjeru kazaljke na satu od glavnog oltara sredinom crkve do ulaznih vrata. Djeca pale prskalice, neki poljube Ditića, premda to nije običaj u Pučišćima, ili ga samo dotaknu. Južnim brodom vraća se natrag, prolazi pored oltara prema puku i ostavlja Ditića u barci - jasicama, u sjevernom brodu, desno od glavnog oltara. Ponovno ga se pokadi, nakon toga se procesija bez Ditića vraća na glavni oltar, praveći krug oko oltara prema puku. Najčešće se pjeva «Radujte se narodi», «Narodi nam se kralj nebeski», a neizostavno «U se vrime godišta». Kod ove pjesme je zanimljivo da se nakon svake druge kitice odsvira jedan valcer, tako da ukupno budu tri. Pjeva se uz pratnju orgulja. Nekada se, isključivo u božićno vrijeme kada su se svirale pastorage, koristio jedan registar pučiških orgulja koji je radio na vodu i podsjećao na pjev ptica⁷. Nakon Polnoćke mještani se zadržavaju neko vrijeme na trgu pred crkvom, čestitajući, pjevajući i časteći se, a ponekad kolendavajući

Dobio je na dar udicu i mreže
da ulovi zemlju, vatru, zrak i vodu
(sve što Otac s neba da ljudima čisto),
s anđelima zvijezde dok trepte na svodu.

⁷ Don Josip Franulić se prisjeća, da su tijekom procesije u Nerežišćima, sve do ranih šezdesetih godina 20. stoljeća, uz pjevanje i sviranje orgulja, djeca svirala u glinene vrčice ispunjene vodom. Nerežiški župnik don Ivan Babarović, tumačio je postanak tog običaja činjenicom da su orgulje u nerežiškoj crkvi izvorno imale registar na vodu (*uccelletti* = ptičice). Nestankom tog registra uveo se običaj sviranja na spomenutim vrčicama (Franulić, 2005).

po mjestu. Sljedeći dan, na Božić imaju *Večernju*.

Na blagdan Sveta tri kralja ponavlja se procesija s Ditićem, koji ostaje izložen u crkvi zajedno s jaslicama do blagdana Krštenja Gospodinova.

6. Selca

6.1. Župa i crkva

Selca se spominju u Povaljskoj listini 1184. Godine 1668. biskup Andreis navodi da su Selca i Lokanjac (danas dio Selaca) pod upravom gornjohumačke župe. Selca 1720. postaju kapelanija, a 1815. posebna župa.

Na selačkom trgu ističe se župna crkva posvećena slavenskim apostolima Ćirilu i Metodu. Započeta je 1919. godine, te je unatoč ljepoti ploha i čistoći obrisa uokolo trga ujedinila u sebi stilove romaničkih i gotičkih crkava u jednu cjelinu (Šimunović, 1987:135-140).

6.2. O Ditiću

Ditić je nabavljen između dvaju svjetskih ratova. Izrađen je iz "papier mâchéa" s posebno za njega spravljenom sjedalicom. Dug je 50 centimetara. Tip je «sjedećeg» Ditića, s glavom blago zakrenutom u desnu stranu, raširenim rukama, te nogama savijenim u koljenu i stisnutim jedna uz drugu. Osim u sjedećem, može biti izložen i u ležećem stavu. Ovaj Ditić je tamnoput, smeđe kose i plavih očiju. Bijela haljina kratkih rukava, duga do koljena, ima oslikanu zlatnu čipkicu na svojim rubovima. Postolje simulira komad zemlje prekriven žitom, cvijećem i grožđem. S lijeve strane, do nogu Ditića oblikovano je jedno malo janje. Postolje je prekriveno bijelim rupcem. (Vidi: prilog, slika 13.)

Ditića su 1998. godine restaurirali Ita i Tonči Borovac. Iako oboje restauratori, zahvat su obavili u vlastitom domu u Splitu. Tehnika u kojoj je Ditić izrađen je kombinacija gipsa i kartona - "papier mâché". To je vrlo nezahvalan materijal za bilo kakav tretman, jer je osjetljiv na vlagu i na svako jače kemijsko sredstvo. Uništena mjesta, nadomjestili su u istoj tehnici. Obnovljeni su prsti na rukama i nogama, desno koljeno i haljina koja je bila oštećena na oštrim bridovima oko bokova. Očistili su kipiće od starih prebojavanja lokalnih majstora, došli do izvornog oslika i pokušavajući se držati ideje prvotnog izgleda restaurirali i boju inkarnata i boju haljine. Kad

im je povjeren Ditić je bio vrlo taman, a oni su mu u mjeri u kojoj je to bilo moguće vratili prvotni izgled. Haljinici su također vratili njenu prvotnu bijelu boju.

6.3. O običaju

Panj badnjak prvenstveno se na Badnju večer stavljao na kućno ognjište uz blagoslov i molitvu za žive i mrtve. Tek kasnije se javlja običaj paljenja *ognja* pred crkvom. Budući da se nije smio paliti u neposrednoj blizini crkve zbog crnila koje je uzrokovao na kamenu, prošli župnik je došao do ideje da veću kamenu ploču, promjera dva metra, donesu pred crkvu, postave je na noge i da svatko tko dolazi na misu donese jedan - dva komada drva i stavi na lomaču. Tada bi to bio panj badnjak cijelog mjesta, mogao bi biti pred samom crkvom, a vatra bi se mogla održavati do blagdana Sveta tri kralja, kako je nekad bilo. Međutim, običaj nije zaživio, *oganj* se danas pali iza crkve. Posebnost Selčana je što podižu bor, najčešće otvoreni tip čempresa, na sred trga na Badnjak. Do prije dvadesetak godina, na Novu godinu u popodnevnim satima, donijeli bi pokraj njega bačvu s vinom, kuhali bi bob, pekli srdele i drugu sitniju ribu. Zaplesali bi kolo koje se znalo rastegnuti i oko crkve. Kolendalo se. Nazočili su svi mještani bez obzira na dob. Čak su i ljudi iz drugih mjesta dolazili u Selca na taj dan da bi zajedno sa svojim suotočanima obilježili početak Nove godine. Međutim, zadnjih godina ta su se druženja ugasila.

Jaslice su smještene lijevo od oltara prema puku. U Selcima su one novija tradicija. Počelo ih se uređivati sredinom sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Do tada su Selčani odlazili u Sumartin gledati Betlehem.

Novena se u Selcima održava u sklopu večernje mise.

Bogoslužje se odvija prema novim knjigama, a procesija s Ditićem je prebačena na kraj Polnočke, koja počinje u 23 sata. Procesija počinje s pjesmom «Tebe Boga hvalimo», zvona zvone, svećenik kadi Ditića i procesija kreće u svoj ophod po crkvi. Predvodi je mladić s *barjakom* pravokutnog oblika boje bjelokosti, izrađenim od svile sa zlatnim resama na donjoj kraćoj stranici i izvezenim zlatnim suncem u desnom gornjem kutu, koje kroz oblak spušta svoje zrake na kolijevku sa krunom na zaglavlju. Iznad kolijevke je natpis «Slava Bogu na visini!». Tu su još dva ministranta i svećenik s Ditićem na kraju. Procesija kreće u smjeru kazaljke na satu, s vanjske strane klupa do glavnih vrata, vraća se sredinom crkve na glavni oltar, mijenjajući smjer, prolazi s vanjske strane klupa, na

drugom dijelu crkve, odlazi na kor i natrag na glavni oltar. Ditića se na Badnju večer postavi na stolić koji se smjesti ispred oltara preme puku. Po svršetku procesije stavlja ga se na isto mjesto. Do Nove godine Ditić je u jednostavnim drvenim jaslicama, nakon čega mijenja mjesto. Posjeda ga se na postolje na oltar prema puku, gdje boravi do Sveta tri kralja. Pokraj Ditića, sa njegove lijeve strane oltar je ukrašen buketom žutih i narančastih gerbera i bijelih ljiljana, a sa desne proklijalom pšenicom. Ovdje je prisutan običaj ljubljenja Ditića tijekom procesije. Obično ga svi žele poljubiti ili bar naprave gestu, te se prekriže, zbog čega procesija traje duže od pjesme «Tebe Boga hvalimo», pa nakon što je ispjevana pjevaju se druge božićne pjesme: «Veseli se Majko Božja», «Veselje ti navješćujem»,... Ljudi su običavali ubacivati novac u kolijevku. Međutim, to je ukinuto iz estetskih i higijenskih razloga, a milostinja se daje u za to predviđenu košaricu koju nose dva ministranta na kraju procesije. Uočava se sličnost sa običajem davanja milostinje prije ljubljenja raspetog Isusa na Veliki petak. Otuda uzrečica: «Nema ni za poljubiti Isukrsta!».

Selčani na Božić imaju *Večernju*.

Darivanje Ditića zavjetnim darovima nije zabilježeno. Tradicija zavjetnih darova vezana je jedino uz Blaženu Djevicu Mariju (Gospino zlato), kod drugih svetaca, kao i kod Ditića nije zabilježena. Ako se Isusa i darivalo, to je svakako bio onaj kojeg je Blažena Djevica Marija držala u naručju, a ne Ditić.

7. Dol (Hvar)

7.1. Župa i crkva

Selo se sastoji od dva manja zaseoka u dolini - Dol - Sveta Marija i Dol - Sveta Barbara koja dijeli brežuljak Svetog Mihovila sa župnom crkvom. Po predaji spada u najstarija naselja otoka, zajedno s Pitvama i naravno Pharosom (Starim Gradom). Zaselak Dol - Sveta Marija oblikovao se oko crkve sv. Petra, ranije sv. Marije, danas baroknog izgleda. U drugom zaseoku Dol - Sveta Barbara nalazi se barokna crkva sv. Barbare, nekadašnja župna crkva, koja se spominje u 13. stoljeću. Kod stvaranja župe Dol 1589. godine župskom crkvom proglašena je ona sv. Mihovila. Sadašnja crkva je iz 1908. godine. Međutim, 1905. srušena je stara iz 1700. godine. A još ranije postojala je istoimena crkva iz 1226. godine (Berić, 1958:72).

7.2. O Ditiću

Dolski Ditić star je oko četiri stotine godina. Točno porijeklo mu se ne zna. Pretpostavka je da je kupljen u Italiji zajedno s kipom Gospe od Porojenja. Oboje su smješteni u drvenu vitrinicu bačvastog svoda, ostakljenu s prednje strane. Tijekom godine Ditić sjedi u Bogorodičinu krilu. Dužina Ditića je 32 centimetra. Izrađen je od drva koje je u više navrata bilo premazivano zaštitnom glazurom, što je vjerojatno, uz dobru pohranjenost tijekom godine rezultat tako dobre sačuvanosti. Ditić je anatomski definiran. Lijeva ruka je ispružena, lagano podignuta s dlanom prema nebu, dok je desna savijena u laktu i položena na prsa. Donji dio tijela zakrenut je u desno s lijevom nogom savijenom u koljenu i prebačenom preko desne. Takav stav nogu omogućuje upotrebu Ditića kao "ležećeg" lika u jaslama i kao "sjedjećeg" u Marijinom krilu. Na poleđini se nalazi udubina koja veličinom odgovara čavlu na jastuku postavljenom na krilu Marijinom, na koji će se pričvrstiti Ditić, pri spremanju u vitrinu. Tamno žuti premaz mjestimično se izgubio, tako da je na dijelovima lijeve noge, prsa, desne ruke i lica vidljiv njegov nježno ružičasti inkarnat i za par nijansi tamniji obrazi. Izrezbarene, istaknute, tamno smeđe kovrče tvore kosu. Istom bojom su izvedene i obrubljene oči, kao i obrve. Polegnut je na slamu, prekrivenu bijelim rupcem. Pod glavom, u funkciji jastuka, nalazi se presavijeni, zlatom obrubljeni bijeli til. Bokovi su mu omotani bijelim rupcem. Posteljica je ukrašena listovima bršljana, granama bora i jelke. Lijevo od njega je postavljen minijaturni okićeni bor. (Vidi: prilog, slika 14.)

7.3. O običaju

U Dolu je običaj da se obitelj okupi na Badnju večer i za stolom prije večere mole za svoje bližnje, koji iz nekog razloga nisu s njima, bilo da su na studiju ili žive u inozemstvu, za svakog po Očenaš. Paljenje panja badnjaka u ovom mjestu nikad nije bilo prisutno, kako ni u kući, tako ni pred crkvom.

Jasllice su smještene lijevo od glavnog, a pred oltarom sv. Mihovila. Uređuju se od Drugog svjetskog rata do danas.

Devet dana prije Božića održavaju se *Novene*, koje su do 1953. godine bile u sklopu *Zornica*, dok su sada u sklopu večernjih misa. Razlog tome su pjevači kojima više odgovara večernji termin i koji se tom prilikom formiraju u dva kora. Od pjesama istaknula bih «Zdravo višnja diko s nebi».

Tijekom bogoslužja koriste se novim knjigama, ali na način

da se umetne i ponešto od staroga, npr. jedno čitanje.

Doljani nemaju *Jutarnju*, već Službu čitanja u 23 sata, nakon koje slijedi Polnoćka. Za čitanja i psalme koriste se stari napjevi koji se izvode bez glazbene pratnje, dok se misa pjeva uz pratnju orgulja. Pjesme koje se pjevaju u toj noći su «Veseli se, Majko Božja», «U se vrime godišta», «Djetešce nam se rodilo»... Služba čitanja završava s «Tebe Boga hvalimo», nakon čega slijedi Slava. Nekad je postojala procesija s Ditićem koja se odvijala tijekom pjesme «Tebe Boga hvalimo». Danas je običaj da, kada otpočne spomenuta pjesma, svećenik pokadi Ditića, podigne ga u vis, stane s prednje strane oltara prema puku s Ditićem u rukama. Puk se tada formira u dvostruku kolonu i dolazi poljubiti Ditića. Nakon mise mještani ostaju moliti pred njim. Znaju staviti i novčani prilog.

Darivanje Ditića zavjetnim darovima nije zabilježeno.

Ditić se na Badnju večer postavlja pred oltar prema puku gdje ostaje do kraja božićnih blagdana, to jest Sveta tri kralja, kada svećenik poručuje «Slavili smo rođenje Gospodinovo. Ljubav Božju nosimo sa sobom». Sljedeći dan, na Božić, održava se *Večernja*.

8. Hvar

8.1. Hvarski benediktinski samostan

Samostan hvarskih benediktinki osnovan je ostavštinom pjesnika Hanibala Lucića 1650. godine. Najnoviji dio samostana sagradila je opatica Tereza Obuljen (1863.-1917.), umrla na glasu svetosti.

Osim popravkom i izradom liturgijskog ruha, koludrice se danas bave i izradom čipke od vlakana agave, po čemu su jedinstvene u svijetu. Prema njihovoj predaji one je rade oko sto do sto i dvadeset godina i ta tradicija prelazi iz generacije u generaciju (Bezić - Božanić, 1995-1996:51-55).

8.2. O Ditiću

U muzeju «Hanibal Lucić» smještenom u najstarijem, slikovitom dijelu samostanske zgrade otvorenom 1976, te preuređenom 1991. godine čuva se kipić djeteta Isusa. Rekla bih da je to najreprezentativniji primjer - na otoku Hvaru. Oko 1900. godine već spomenuta sestra Obuljen, rođena Dubrovčanka, prema mišljenju Nevenke Bezić - Božanić, donijela ga je u Hvar iz svoga rodnoga grada, vjerojatno u sklopu miraza. Iako Ditić nije bio nikada

obrađivan spominje se u literaturi u dva navrata u člancima Nevenke Bezić - Božanić (Izrada čipke od agave u Samostanu benediktinki u Hvaru, 1995-1996, 51-55) i Mirjane Kolumbić - Ščepanović (Niža ženska škola sastara benediktinki u Hvaru i tradicija izrade agavine čipke, 2002, 243-255), gdje je objavljena i jedna njegova fotografija. Ditić je izrađen od voska. Dug je 30 centimetara. Lijeva ruka položena mu je uz tijelo, dok je desna savijena u laktu s dlanom okrenutim prema nebu. Glavica je okrenuta u desnu stranu. Noge su blago savijene u koljenima, jedna od druge odmaknute par centimetara. Kosa je izrađena od nešto tamnijeg voska, jednako kao i obrve koje tvore kratki paralelni zarezi. Oči su staklene, crne. Restauracija nad Ditićem nije vršena, već su ga po potrebi sanirale časne sestre. Tako je lijeva noga lijepljena u koljenu, palac i tri susjedna prsta stopala iste noge također, te četiri prsta desne ruke, osim palca.

Ditić na sebi ima čipkanu haljinu od agave izrađenu na način zvan «merlandese» to jest kačkanja preko tzv. viljuške. Prema nekim potankostima oko opreme ove lutke, mogli bi tu haljinicu od agave datirati negdje prvih godina 20. stoljeća, pa bi prema tome to bio i najstariji komad čipke od agave u Hvaru (Bezić - Božanić, 1995-1996:51-55).

Pod tom haljinicom je bijela lanena košuljica s gaćama u jednom komadu. Svi su rubovi donjeg rublja ukrašeni čipkom. Povrh toga nalazi se bijela svilena haljinica bez rukava, čija dužina kao i ona haljine od agave seže do koljena. Svilena haljina ukrašena je plavom trakicom, koja je učvršćena zlatnom niti oko vrata i na njenom donjem kraju na koji se nastavlja zlatovez. Glavu Ditića krase kruna. Njen kostur je lim obučen u ružičastu svilu i spojen u križić na vrhu. Na kostur su pričvršćeni ukrasi od srebrne srme u obliku vitica, s umetnutim plavim i crvenim staklenim perlicama, koji ispunjavaju prostor krune. Kolijevka u koju je smješten Ditić napravljena je od kartona obloženog brokatom plave boje s izvezenim ljubičastim, bijelim i ružičastim cvjetovima u nizu, te Kristovim monogramom u stiliziranom suncu, na vanjskim bočnim stranama. Stilizirana cvjetna grana okrunjena hramom oslikava vanjsku stranu zaglavlja, dok je na suprotnoj strani izvezen stilizirani buket cvijeća. Bridove kolijevke krase zlatni konop, koji na rubovima završava zlatnim *pumpunom*. Pod glavom Ditića nalaze se tri jastuka različitih veličina presvučena u plavu svilu i obrubljena čipkom. (Vidi: prilog, slika 15.)

Do otvaranja muzeja godine 1976. Ditić je u vrijeme božićnih blagdana bio izložen na glavnom oltaru samostanske crkve. Tada sestre kupuju novog Ditića za crkvu, dok se voštani Ditić čuva u

prostorijama muzeja i nigdje drugdje se ne izlaže.

Osim za ovog Ditića, sestre su znale izrađivati haljine od agave po narudžbi. Često su to bile haljinice za krštenja. Danas rade na sabiranju tih haljinica. Do nekih su uspjele doći, ali većina se čuva u privatnim zbirkama.

9. *Plame*

Dio otoka, jugoistočno od Jelse, bez polja i većeg naselja osim Sućurja, zvalo se kroz čitav srednji vijek – Plame. Za mletačko – turskih ratova u 17. stoljeću tu je doselilo mnogo stanovništva s kontinenta, što se i danas opaža u karakterističnim razlikama čakavskog govora na zapadu otoka i štokavskog na istoku. Niz je manjih seoskih cjelina. Najstariji, iako posredan spomen ovih mjesta je u Statutu hvarske komune iz 1331. godine, gdje se spominju općenito naselja na Plamama (Belamarić, 2002:68).

9.1. Gdinj

Župa i crkva

Gdinj su u 15. stoljeću naselili novodošli stanovnici iz Makarskog primorja. Crkva sv. Jurja sa starim župnim dvorom građena je na gdinjskom groblju sredinom 16. stoljeća u renesansnom stilu. Crkva je 1601. godine postala župna sa zajedničkim župnikom za Bogomolje (Berić, 1958:87).

Danas je ona izvan funkcije. Nova župna crkva sagrađena je 1901. godine, a u uporabi je od Badnje večeri 1902. godine (Franulić, 1994:115-117).

9.3. Poljica

Župa i crkva

Naselje je novijeg datuma, nastalo od doseljenika sa više strana, osobito u 19. stoljeću (Berić, 1958:81).

Crkva sv. Ivana Krstitelja prvi se put spominje 1579. godine. Današnja župna crkva treća je po redu podignuta na istome mjestu 1940. godine.

Poljica su potpadala pod župu Zastrazišća do godine 1924. kada postaju samostalna župa (Franulić, 2005).

9.2. Zastrazišće

Župa i crkva

Naselje čini nekoliko zasebnih sklopova kuća kojima dominira župna crkva sv. Nikole. Ona se prvi put spominje 1579. godine, a današnji izgled dobila je između 1700. i 1802. godine (Belamarić, 2002:68).

9.4. O gdinjskom Ditiću⁸

Godine 1907. kupio ga je u Trentu, u zavodu Artigianelli, tadašnji župnik don Jakov Stipetić. Izrađen je od drva u jednoj cjelini s kolijevkom (60 x 40 centimetara). Ditić je dug 40 centimetara. Glava Ditića je u istoj osi kao i tijelo, ruke su raširene, blago savijene u laktovima. Od struka naniže obavijen je plahticom, s bogato izmodeliranim naborima izvedenim u drvu. Lijeva noga savijena je u koljenu, a desna proviruje tek dijelom stopala. Put mu je nježno ružičasta sa svijetlo smeđom kosom. Obrazi lagano rumeni, a plave oči gledaju prema gore. Plahtica boje leda, s vanjske je strane ukrašena stiliziranim cvjetovima, a s unutrašnje cvjetovima manjih dimenzija izvedenim točkanjem. Rubom teku paralelno zlatna i crvena linija. Kolijevka je izvedena kao jednostavno korito koje je napunjeno slamom prekrivenom bijelom plahtom posutom zvjezdicama. Kompletna kolijevka izdjelana je od drva simulirajući slamu i plahu. Mjesto na plahi gdje je polegnuta Ditićeva glava oslikano je zlatnim zrakama simbolirajući aureolu. (Vidi: prilog, slika 16.)

Nastojanjem župnika don Josipa Franulića Ditića je 1983. godine restaurirala akademska kiparica Mirjana Radovanović u svom domu u Hvaru. Ditić je bio prilično dobro sačuvan, tako da je rađen jedan lagani zahvat obnavljanja boje.

9.6. O poljičkom Ditiću

Nabavljen je 1959. godine u Zadruzi katoliških duhovnikov u Ljubljani, za župnika don Drage Lovrića. Materijal od kojeg je

⁸ Gdinjski Ditić spomenut je u literaturi. «Bez ikakvih pretenzija da prosuđuje umjetnička djela, jer u tome nije stručnjak, potpisani ipak napominje da tako impresivni i solidno izrađeni kip božićnog Djetića nije vidio po crkvama u ovim stranama» (Franulić, 1994: 115-117).

napravljen je lipovo drvo. Dug je 40 centimetara. Glava u vratu savijena je u desnu stranu. Predimenzionirane ruke ispružene su i podignute, s dlanovima okrenutim prema nebu. Lijeva noga je ispružena, a desna je savijena u koljenu i u laganom iskoraku, tako da iako zamišljen kao "ležeći", Ditić bi po potrebi mogao i stajati ako ga se lagano učvrsti. Gornji dio tijela i ruke su golišavi, dok donji dio, od struka do stopala obavija bijela suknja od gipsa. Inkarnat mu je svijetao sa istaknutim ružičastim bradavicama i usnicama. Oči su krupne, svijetloplave, kao i valovita kosa s uvojkom formiranim na čelu. Kolijevka je jednostavno drveno korito napunjeno slamom. Ispod zaglavlja korita umetnut je kamen, što podiže njegov gornji dio i izlaže ga pogledima vjernika. (Vidi: prilog, slika 17.)

Iako najmlađi, i ovaj Ditić je obnovljen zaslugom župnika don Josipa Franulića. Rađen je isključivo postupak zaštite drva od crvotočine, budući da nijedan dio tijela nije bio oštećen. Zahvat je izvela akademska kiparica Dragana Dada Čurin 2002. godine u ladanjskoj kući u uvali Pokrivenik na Hvaru.

9.5. O zastražiškom Ditiću

Zastražiški je Ditić iz 1891. godine. Kupio ga je u Tirolu don Vicko Bojanić. Drveni je. Dužine 40 centimetara. Glava mu je u istoj osi kao i tijelo, ruke raširene i podignute u vis, a noge blago savijene u koljenu sa stopalima položenim jedno do drugog. Tip je "ležećeg" Ditića. Na bijelom inkarnatu ističu se rumeni obrazi i usnice. Kosa je valovita, svijetlo smeđa s pramenom na čelu. Haljina, istog materijala kao i Ditić, obojana u bijelo sa stiliziranim zvjezdicama po površini, otvorena je na prsima «v» izrezom. Seže do ispod koljena s tim što je na desnom koljenu preklopljena i na taj ga način otkriva. Na otvoru oko vrata, krajevima rukava, kao i na donjem rubu nalaze se crvena i zlatna linija koje paralelno teku oko rubova. Kolijevka je vrlo slična poljičkoj, s razlikom što je zastražiška nešto kraća od Ditića, tako da mu glava izlazi izvan njenog okvira. Ispod zaglavlja korita umetnut je kamen, što podiže njegov gornji dio i izlaže ga pogledima vjernika. (Vidi: prilog, slika 18.)

Nastojanjem župnika don Josipa Franulića 1997. godine obnovio ga je restaurator Mirko Galemanović. Zahvat se sastojao u kompletiranju prstiju. Dva prsta bila su sačuvana, a ostalih osam je dodano od lipova drva.

9.7. O običaju

Sva su tri mjesta dosta raštrkana, a crkve izolirane. Zastrazišće i Poljica ne pale *oganj* u božićno vrijeme, dok se u Gdinju pali, ali ne u blizini crkve kao u ostalim mjestima, nego u zaseoku Visoka. *Oganj* gori cijelo božićno vrijeme.

Po kućama paljenje panja badnjaka više nije prisutno. Nekada je u Gdinju muškarac postavljao tri maslinova badnjaka: jednog su zvali «otac», a druge «sini». Kad panj badnjak nagori, vinom bi ga prekrizao uz riječi: «Koliko ja tebi kapi, toliko ti meni bačvi.» Čuvao se do Sveta tri kralja, tako da su ga svaki dan nagarali. Za razliku od Gdinjana, u Zastrazišću se palio samo jedan badnjak. Pepelom koji bi ostao izgaranjem badnjaka, na Novu godinu su se posipale masline (Braica, 2004).⁹

Kao crkveni običaj jaslice u Gdinj uvodi don Božidar Medvid 1947. godine. Smještene su ispred oltara Gospe od Ružarija.

U Zastrazišću se jaslice počinjju uređivati nešto ranije, 1939. godine, a začetnik je don Ivo Tržok. On je također i autor slike Betlehema naslikane 1943. godine. Nakon što ju je oštećenu i odbačenu dao obnoviti župnik don Josip Franulić, ona se od 1997. godine u božićno vrijeme postavlja na oltar Srca Isusova ispod kojeg se uređuju jaslice.

Iste godine kad su se počele uređivati u Zastrazišćima, jaslice uvodi don Juraj Paršić i u Poljica. Postavljaju se pod oltar Gospe od Ružarija.

Ni u jednom od ovih mjesta više se ne održava *Novena*. Dok su mjesta bila napučenija, *Novena* se održavala i to u jutarnjim satima, kao *Zornica*.

Liturgija se obavlja po Časoslovu obnovljenom 1970. godine. Na Badnju večer se u 23 sata kreće sa Službom čitanja. Na samom kraju, prije Polnočke, vrijeme je za procesiju s Ditićem. U Zastrazišću je Ditić prije procesije prekriven bijelim rupcem dok u Poljicima i Gdinju to nije običaj, iako stari običajnici to bilježe. Prije procesije se otkrije, svećenik ga podiže, procesija otpočinje. Svećenik s Ditićem u pratnji *toraca*, korača crkvom. Procesija teče kako i pjesma «Tebe Boga hvalimo». *Barjaktar* ne prethodi procesiji ni u

⁹ Na Visu je domaćin na Badnji dan unosio panj badnjak i stavljao na komin gdje je ostajao do blagdana Sveta tri kralja. Palio se na Badnjak, Božić, Novu godinu i Sveta tri kralja. Domaćin bi na panj ucrtao tri križa, blagoslovio ga blagoslovljenom vodom, zalio vinom i stavio na njega oraha, bajama, suhih smokava, jabuka, maruna, pšenice, rogača (Braica, 2004).

jednom od mjesta. S obzirom na male dimenzije svih triju crkava jedino moguće kretanje je od glavnog oltara do glavnog ulaza u crkvu i natrag. Običaj ljubljenja Ditića nije karakterističan ni za jedno od ova tri mjesta.

Na Polnoćki se pjevaju «U se vrime godišta» i «Veseli se Majko Božja», božićne pjesme karakteristične za Dalmaciju (Barlek, 2003:21).

Prilikom pjevanja Službe čitanja spajaju se stari pučki napjevi s novim prijevodom psalama i čitanja. Pjeva se a capella. U sve tri crkve Ditić se na Badnjak postavlja na glavni oltar, a nakon procesije se vraća na isto mjesto jedino u Gdinju. U Poljicima se nakon ophoda stavi pred oltar prema puku između dvije svijeće i buketa bijelih i ružičastih gerbera kod uzglavlja, a u Zastrazišću se odlaže na oltar prema puku okićen borovim granama sa zlatno obojanim šiškama i intenzivno plavo obojanim lišćem formiranim tako da tvore upadljivi cvijet. Davni običaj zabilježen u Zastrazišćima jest postavljanje *lumina* u božićnoj noći po *kornižu* prezbiterija.¹⁰

Ditić je izložen u crkvi do blagdana Krštenja Gospodinova, kada se sprema zajedno sa jasicama. Nema ponavljanja procesije ni na Sveta tri kralja, ni o nekom drugom blagdanu.

Do nedavno se na Božić održavala *Večernja*, ali danas to izostaje zbog rapidnog opadanja broja stanovnika.

10. Vrbanj

10.1. Župa i crkva

Vrbanj je svakako jedno od malog broja najstarijih naselja ranog srednjeg vijeka. Nalazi se spomenuto u popisu Statuta 1331. godine.

U neretljansko vrijeme, uz Stari Grad, Dol i Pitve, sjedište je najstarijih plemića i župana, a na to podsjeća lokalitet i zgrada zvana «Kraljevi dvori», koju je lokalna tradicija pogrešno pripisivala vođi pučke bune Matiji Ivaniću (Berić, 1958:73).

Župna crkva sv. Duha posvećena je 1793. godine, ali postojala je već u 15. stoljeću (Belamarić, 2002:62).

10.2. O Ditiću

Ditića je kupio u drugoj polovici pedesetih godina 20. stoljeća

¹⁰ Običajnik župe Zastrazišće iz 1950. godine (Franulić, 2005).

tadašnji župnik don Ante Krstulović na svom hodočašću u Italiji. Dužina Ditića je 40 centimetara. Materijal od kojeg je izrađen je gips. Glava mu je blago zakrenuta u desnu stranu, s pogledom usmjerenim prema nebu. Ruke savijene u laktovima, noge u koljenima, s tim što je lijevom iskoračio prema naprijed, tako da se može postaviti i kao "ležeći" i kao "sjedeci" kip. Inkarnat je bijel sa svijetlo smeđom kosom i obrvama.

Oči su krupne, tamno smeđe, sa vanjskim kutovima koji tendiraju prema dolje – «oči Fenixa» (Kushi, 2002:89).

Glavu krase zvjezdasti zlatni ukras koji simbolizira aureolu. *Perisoma* izdjeljana od drva, plave je boje, bez ikakva uresa. Na desnoj ruci ima zlatnu trakicu, a na lijevoj zlatnu narukvicu s pločicom. Ditić je smješten u košaricu koja je u originalu pripadala starom Ditiću. Izrađena je 1897. godine u boji drva, 1959. godine obojao ju je u zlatno Majstor Marko Lušić - pitur.¹¹ Košara je kruškolika, gusto pletena, s uzglavljem na širem dijelu sastavljenim od paralelnih i u «x» postavljenih štapića na koje se naslanja široka pletenica koja uokviruje cijelu košaru. U košaru je postavljen madrac od zlatnog brokata sa stiliziranim cvijećem, ukrašen zlatnom trakicom i mašnicama. Jastuk pod glavom od istog je materijala sa nešto gušćim ukrasima izvezenim zlatnom trakicom i resicama na sva četiri ruba. Prekrivač je izrađen od brokata, kvadratičnog oblika, podloga mu je boje bjelokosti s bujnim cvijetovima srebrne, plave, grimizne i zelene boje. Uz rub su izvezeni cvjetovi pozlaćenim koncem. (Vidi: prilog, slika 19.)

Vrbanj još uvijek čuva i starog drvenog Ditića nabavljenog prije sto i pedeset godina u Veneciji. Njega nisam bila u mogućnosti vidjeti jer je u vrlo lošem stanju pohranjen na tavan župnog dvora. Prema riječima kazivača odjeven je u bogatu brokatnu haljinu, a od tijela obrađeni su jedino ruke i glava.

10.3. O običaju

Na Badnju večer pred crkvom se pali *oganj*. To više nije velika buktnja kakva se nekad palila, oko koje su se mještani okupljali, družili, preskakali je i igrali razne druge igre. Gorjela je do Sveta tri kralja, za razliku od današnje, koja gori do ponoći i predstavlja tek sjećanje na nekadašnji običaj. S paljenjem i čašćenjem panja badnjaka u kućanstvima se prestalo u trenutku kada su kamin zamijenila dostignuća moderna tehnologije.

¹¹ Podaci zapisani na unutrašnjoj strani dna košare.

U crkvi se priređuje Betlehem i to prilično velik (4 x 4 m). Smješten je desno od glavnog ulaza. To mjesto odabrao je stari župnik don Ante Krstulović radi slike Betlehema koja se nalazi u pozadini. Jaslice su u odnosu na sliku Betlehema redovito postavljene na način da zvijezda sjevernjača šalje svoje svjetlo u smjeru Isusove štalice. Jaslice postavljaju i uređuju djeca s puno *brake* koju su sama nabrala. Običaj uređivanja jaslaca u crkvi u Vrbanju star je četrdeset i pet godina. Prvi put su postavljene 1960. godine. Izradio ih je u Splitu slikokopar (tako se potpisivao) Nikola Samardžija.¹²

Devet dana prije Božića je tzv. *Novena* ili Devetnica Božića. U vrijeme te posebne pobožnosti moli se devet Očenaša na čast Isusa «koji se uzdržao u utrobi prečiste Djevice Marije devet mjeseci». Svaki dan predstavlja jedan mjesec Bogorodičine trudnoće i moli se onoliko Zdravih Marija koliko pojedini mjesec ima dana. Nekada je Novena bila uključena u *Zornice*, dok je danas u sklopu večernje mise. To se ponavlja kroz devet dana prije Božića.

Vrbanj je jedino mjesto na otoku koje se kod bogoslužja koristi starim knjigama.

Vrbanjani su kao veliki poklonici korskog pjevanja¹³ zadržali starinske napjeve psalama i čitanja, koji imaju svoju posebnu stilsku karakteristiku koja daje upečatljiv dojam božićnoj liturgiji.

U 21 h na Badnju večer počinje *Jutarnja*, riječima koje izgovara svećenik: «Isukrst nam se porodi. Dođite, poklonimo se». Nakon pozivnika zbor pjeva božićni himan. Uslijedit će pjevanje triju *noćnica*. Posljednje, deveto čitanje, otpjevat će svećenik i završiti s *homilijom* sv. Augustina. Vrbanj je jedino mjesto na Hvaru koje i danas pjeva *homilije*. Pjeva se a capella. Ditić u košarici prekriven brokatom položen je na glavni oltar, pred svetohranište, do trenutka kada svećenik svečano zapjeva «Tebe Boga hvalimo». Svećenik otpjeva početni vers, a pjevači nastave pjesmu. Zvona počinju zvoniti. Svećenik dolazi do Ditića, otkriva ga, pokadi, nakon čega kadionicu predaje ministrantu, a Ditića spušta s oltara i naginje prema puku. Formira se mala procesija sa dva ministranta ispred i dva iza svećenika s Ditićem. Ministranti u rukama nose *torce*. Nije nužno da to budu ministranti. Nekad umjesto njih, po dogovoru, tu funkciju obavljaju stariji mještani. Procesija se kreće u smjeru

¹² Izradio je Betlehem i za župnu crkvu u Milni na Braču.

¹³ Pod korskim se pjevanjem podrazumijeva način pjevanja gdje jednu kiticu pjeva jedan dio pjevača, a drugu drugi dio i tako naizmjenice. U prezbiteriju svih naših otočkih crkava nalaze se korske klupe, iako nije riječ o katedralama.

kazaljke na satu. Okruži unutrašnjost crkve, s vanjske strane klupa, kroz bočne brodove, u trajanju od svega par minuta, jer u Vrbanju nema običaja ljubljenja Ditića tijekom procesije, niti kakvog drugog zaustavljanja. Gdje procesija prođe pale se prskalice. Pred oltarom prema puku pripremljen je stalak prekriven bijelim rupcem, na koji će Ditić biti odložen nakon procesije. Stalak je nešto niži od oltara. Nakon postavljanja Ditića oni postižu istu visinu i tvore skladnu cjelinu. Nakon toga slijedi Polnoćka na kojoj se pjevaju sljedeće pjesme: «U se vrime godišta», «Kad se Isus rodi», «Veseli se Majko Božja», «Veselje ti navješćujem», «Slava Bogu»,... Polnoćka završava čestitkom Božića koju izgovara svećenik. Idući dan, na Božić, služi se *Večernja*.

Procesija s Ditićem se ne ponavlja o blagdanu Sveta tri kralja, što je slučaj u nekim drugim mjestima. Međutim, imaju ljubljenje Ditića o blagdanima Nevine dječice i Sveta tri kralja. Tada svećenik podiže Ditića iz kolijevke i stoji s njim na rukama, dok mu djeca dolaze poljubiti ruku. To ne spada u ritual koji je zabilježen u običajniku, već je župnikova ideja.

Ditić je cijelo božićno vrijeme izložen pred oltarom prema puku koji je ukrašen buketima flamingovih cvjetova u kombinaciji s granama bora. Tu će biti do kraja svečanosti, blagdana Sveta tri kralja, koji završava svećenikovim riječima: «Na kraju ove svete mise poljubiti ćemo još Isusa i oprostiti se od Božića».

Ditića se vrlo rijetko darivalo kao i sv. Anu. Najviše se darivalo Blaženu Djevicu Mariju, i to posebno Gospu od Ružarija. Uglavnom se radilo o zlatnim predmetim: naušnicama, lančićima, križićima,... To je stari, odavno napušteni običaj.

11. Počeci štovanja djeteta Isusa i razvoj kulta

Štovanje Djetesca seže daleko u prošlost, a svoj je izraz našlo u bezbrojnim kroz stoljeća promjenjivim prikazima. U ranom kršćanstvu dijete Isus se nije prikazivao posebno, izolirano, izdvojeno, već samo dva tipa prikaza podrazumijevaju Kristovu ikonografiju: Marija s djetetom i Raspeće. Od ranog 14. stoljeća formira se kao suprotnost Raspeću, tip plastičnog, stojećeg golog djeteta kao slikovit izraz ljudske naravi Isusa. Skulpture golog Djetesca bile su u kasnom srednjem vijeku raširene u zemljama njemačkog govornog područja kao i u burgundskoj Nizozemskoj. Kroz 17. i 18. stoljeće održale su se u velikom broju u južnoeuropskim zemljama, u Španjolskoj i Italiji, gdje su se još u 19. stoljeću izrađivale brojne skulpture Djetesca u formalnoj tradiciji

baroka.

Začetak štovanja moguće je povezati sa legendom o sv. Franji Asiškom i njegovim postavom prvih jaslica 1223. godine. Tako se franjevci smatraju pretećom i širiteljima štovanja Djetešca u Italiji, dok u zemljama njemačkog govornog područja u toj ulozi nalazimo dominikance i cistercite. Samo stoljeće nakon «žvkih jaslca» sv. Franje u Italiji se javljaju bojane figure Isusa u povojma koje su se koristile u franjevačkoj božićnoj službi.

Skulpture Djetešca bile su isprva bez iznimke zamišljene kao aktovi u punoj plastici, a tek su ih kasnije odijevali u skupocjen tekstil.

Ljuljati Djetešce u 16. je stoljeću gotovo sinonim za slavljenje Božića. Taj se običaj uspavljivanja Djetešca, ljuljajući ga u kolijevci, javlja u njemačkim pjesmama iz 14. stoljeća, a zabilježen je i u pisanim izvorima. Nema sumnje da se takve figurice kao i kolijevka šire iz franjevačkih kao i dominikanskih samostana gdje se javljaju. Običaj se, prije svega u glazbi, zadržao do 19. stoljeća u južnoj Njemačkoj.

S procvatom renesanse dolazi do porasta broja figura djeteta Isusa. Figure se nisu više izrađivale samo od drveta, već ih počinju lijevati iz bronce, rezbariti iz bjelokosti, raditi od voska, gline, porculana i ostalih materijala.

U 17, a posebno 18. stoljeću dolazi do novog procvata u proizvodnji i upotrebi često vrlo raskošno opremljenih figura Djetešca u ženskim samostanima.

Veliki broj postsrednjovjekovnih skulptura proizlazi iz običaja ženskih samostana, da obitelj svakoj mladoj novakinji pri ulazu u zajednicu mora dati «Tješitelja», to jest «Nebeskeg mladoženju». Neke od novakinja su pri ulazu u samostan imale tek dvanaest ili trinaest godina, te im je «Tješitelj» bio prijeko potreban da lakše podnesu razdvajanje od roditelja i sestara. Takve figure predstavljaju, i zbog bogate opreme, s ukrasnim predmetima, to jest nakitom, veliku vrijednost, miraz mlade redovnice, njen vjenčani dar samostanu. To objašnjava tvrdnju Nevenke Bezić - Božanić da sestra Obuljen donosi sa sobom kipić iz Dubrovnika u Hvar u sklopu svog miraza.

Oblačenje kipova, prema sačuvanom tekstilu i arhivskim nalazima, može se pratiti od kasnog srednjeg vijeka. Ta rana odjeća imala je prije oblik pregače, jedva uzimajući u obzir formu figure. Njihova uloga nije bila da uljepšaju skulpturu, već prije neka vrsta posvećenog dara brizi Marijinoj, a ponekad su to bili zavjetni darovi.

Jedna od najstarijih čudotvornih skulptura, uopće, je

Sarnensko Djetišće iz samostana benediktinki u Sarnenu, u švicarskim šumama, koju su pri premještanju u samostan Engelberg uzele sa sobom 1615. godine. Najvažniji čudotvorni kip malog Isusa u Italiji je **Bambino iz Arcoelia**. Navesti ću još par kipića od prekoregionalnog značaja. To su: **Praški Isusić, Salzburški Loretenkindl, Münchenski Augustinerkindl, Isusić iz Reutberga** (Gockerell, 1998).

12. Zaključak

Zaključak sam odlučila podijeliti u dva dijela. Prvi će se odnositi na kipiće, a drugi na običaj.

Ditiće bih s obzirom na položaj tijela podijelila u dva tipa: «sjedeći» i «ležeći» tip, s tim što sjedeći ima mogućnost biti položen, dok ležeći nije u stanju sjediti. Ali od ležećih tipova Ditića, njih par, zbog karakterističnog stava nogu gdje je jedna ispružena, a druga privučena ili su u laganom raskoraku, imaju mogućnost biti izloženi i u stojećem stavu, iako se to nigdje ne običava.

S obzirom na materijale od kojih su izrađeni, dijele se u tri skupine: drvo – to su ujedno i najstariji kipići od preko dvjesto i više godina; vosak - od kojeg su izrađeni kipići karakteristični za 19. stoljeće; gips - koji je karakterističan za kipiće 20. stoljeća. Naravno, ima i iznimaka. Tako je poljički Ditić iz 1958. godine izrađen od lipovog drva.

Ditići veličinom variraju od 30 - 50 centimetara, a prikazuju dijete u dobi od godine do godine i pol dana starosti.

Što se tiče odjeće u Ditića, ona je vrlo skromna, do nepostojeća, za razliku od bogato opremljenih talijanskih i njemačkih kipića, koji još danas raspolažu velikim brojem skupocjene odjeće. Na otocima Hvaru i Braču jedino su kipovi Isusića u krilu kipa Blažene Djevice Marije u skladu s njom bogato odjeveni s nekoliko presvlaka. Ali oni ovaj put nisu bili područje mog interesa, jer je u tom slučaju Marijin kip u prvom planu, nju se dariva, s njom se obavlja procesija, oltar na kojem je smještena nosi njeno ime, dok je kip Isusića sporedan. S druge strane Ditiće se nabavljalo zbog njih samih i zbog njihovog štovanja o blagdanu rođenja Kristova. S obzirom na to da su bili izloženi samo jednom godišnje tijekom božićnih blagdana, nisu imali ni potrebu za većim brojem haljina, za razliku od kipova Marije, pa zajedno s njom i Isusa, kao i talijanskih i njemačkih kipića, koji su izloženi tijekom cijele godine i trebaju haljine u liturgijskim bojama. Isto je i s darivanjem. Običaj darivanja Ditića nije zabilježen, dok se Mariju darivalo zlatom, a posredno i kip

Isusića u njenom naručju.

U trenucima kad je Marijin kip trebalo premještati, dizati, skidati mu odjeću da bi se ponovo dotjerao i stavio na mjesto, postojala su određena pravila. To su radnje koje je narod smatrao delikatnima, pa u tom prisnijem kontaktu s Marijom, koju je personificirao u kipu, nije bilo dozvoljeno svakome da te poslove vrši. Da bi se iskazalo dostojno poštovanje djevičanstvu Majke Božje, na Hvaru i Braču ta je služba bila prepuštena starijoj djevojci, a u tijeku odijevanja kipa nikome nije bilo dozvoljeno da uđe, čak ni svećeniku (Radauš-Ribarić, 1988:251-261). U slučaju Ditića takav pristup nigdje nije zabilježen.

Najvrjednija haljinica sigurno je ona hvarskog Ditića iz samostana benediktinki, od agavine čipke. Postirski voštani Ditići imaju svilene ili pamučne haljine, dok su gipsani najčešće odjeveni u fiksnu haljinicu izmodeliranu u istom materijalu, a neki su potpuno nagi.

Tijekom godine bit će objavljen rad Maje Nodari o kipićima s područja grada Dubrovnika, što će biti zanimljivo radi usporedbe s otočnim Ditićima.

Što se tiče običaja mogu zaključiti da je sličnost vrlo velika, kako među mjestima na otoku, tako i između oba otoka. Neke od razlika zasnivaju se na različitom pristupu bogoslužju, što mijenja redosljed izvršavanja pojedinih radnji. Također, u nekim mjestima postoji ponavljanje određenih obreda. Tako na primjer, u Postirima i Pučišćima na Braču, procesija s Ditićem se osim na Badnjak, ponavlja i na blagdan Sveta tri kralja, s tom razlikom što je procesija na Sveta tri kralja u Postirima puno svečanija nego ona u Pučišćima. Franjevački samostan Gospe od Milosti u Hvaru ima procesiju s Ditićem samo na Sveta tri kralja. Običaj ljubljenja Ditića tijekom procesije, koji je karakterističan za Postira i Pučišća, isto tako doprinosi svečanosti tog obreda. Imaju ga i Selca, te Gornji Humac na Braču. U Dolu na Hvaru nema procesije, već se za vrijeme pjevanja «Tebe Boga hvalimo» puk u crkvi formira u dvostruku kolonu i dolazi poljubiti Ditića. Isti je slučaj i u Dolu na Braču, s tom iznimkom što se Ditić ljubi tijekom pjesme «U se vrime godišta», koja je inicijativom sadašnjeg župnika premještena poslije pričesti. U Vrbanju o blagdanima Nevine Dječice i Sveta tri kralja djeca se skupljaju oko oltara i ljube Ditića. U Velom Grablju, Zastržišću, Poljicima i Gdinju, mještani ostaju nakon mise kako bi poljubili Ditića. U Vrboskoj ljubljenje postoji na svetkovinu Sveta tri kralja.

Oganj je prisutan gotovo u svim mjestima. Najčešći razlog izostanka običaja je izloženost određenih mjesta jakim udarima

vjetra. Velike vatre koje su se palile u prošlosti zamijenjene su tek simboličnim ognjem, koji ima podsjetiti na nekadašnji običaj. Don Ivica Huljev ukazao mi je na interesantan naziv «Ditenjok» za božićni krijes u Brusju na Hvaru, koji asocira na u ovim mjestima uvriježeni naziv Ditić. Moguće je da je taj rijedak naziv (ni jedno drugo mjesto ga nema) etimološki vezan uz riječ Ditić.

Običaj paljenja panja badnjaka u privatnim kućama ugasio se s tehnološkim razvojem i nestankom otvorenih ognjšta. Sredinom 20. stoljeća paljenje panja je zamijenilo kićenje bora, koje se iz Austrije, a preko sjeverozapadne Hrvatske širi na sve naše krajeve krajem 19. stoljeća (Braica, 2004). U Brusju i Velom Grablju na Hvaru nekoliko obitelji i danas njeguje ovaj običaj, ali na skraćeni način, više kao uspomenu na ono što je bilo.

Što se tiče uresa crkava u vezi s posebnim obilježavanjem božićnog blagdana i vremena, kronološki je najstarije:

- 1) dodatno unutarnje osvjetljenje crkava,
- 2) pojava kipa Ditića, te
- 3) Jaslice (Betlehem) (Franulić, 2005).

Svjetlost kao jedan od osnovnih znakova božićnog vremena, osim kao plam vatre panja badnjaka na kućnom ognjištu, te božićnog krijesa pred crkvom, javlja se i u obliku prskalica ili svijeća koje u većini mjesta pali puk u crkvi tijekom procesije s Ditićem.

Crkve su u prošlosti, prije uvođenja električne rasvjete, bile osvjetljene isključivo voštanicama na stojećim svijećnjacima po oltarima, uljanicama u visećim kandilima i petrolejskim rasvjetnim tijelima. Dodatno unutarnje osvjetljenje crkava isključivo u božićnoj noći, i ni u jednome drugom noćnom obredu tijekom godine, bili su brojni *lumini* postavljeni po *kornižu* prezbiterija. U zapisnicima s biskupskih pohoda doznajemo da se to prakticalo u Nerežišćima na Braču krajem 16. stoljeća. Da je takav običaj bio širih razmjera, barem u okvirima Hvarske biskupije, te da je potrajao gotovo do naših dana, odnosno do uvođenja električnog svjetla u crkve nakon Drugoga svjetskog rata, svjedoči običajnik župe Zastrazišće iz godine 1950, koji bilježi: "Oko korniža u kapeli gore lumini." Ista župa posjeduje i običajnik za *remetu* iz godine 1943, gdje piše: "U noći (božićnoj) gore lumini po kornižu crkve." (Franulić, 2005).

Zahvaljujući don Josipu Franuliću, koji je pregledao par vrlo starih, do danas sačuvanih običajnika s područja Hvarske biskupije, došla sam do vrijednih podataka vezanih uz pojavu kipića i njihovo prvo bilježenje. Nesumnjivo je jedan od najstarijih sačuvanih običajnika na području Hvarske biskupije onaj iz Škripa na Braču iz godine 1784, što ga je na talijanskom jeziku napisao župnik don Josip

Matulić. U opisu obreda božićne noći ondje se kip Ditića uopće ne spominje (da je postojao, zasigurno ne bi bio ispušten, jer je običajnik pisan minuciozno, ništa ne propuštajući naglasiti), nego se bilježi samo ovo: "Crkva je osvjetljena ili voštanicama ili uljanicama, prema župnikovu nahodanju." (Franulić, 2005).

Običajnik pučiškoga župnika don Andrije Ciccarella, nezaobilaznoga bračkog povjesničara, ispisan talijanskim jezikom 1804. godine, ne spominje kip Ditića, nego ima ovo: "Prije Matutina se na veliki se oltar izlaže relikvija Jaslica (Sacro Presepio)." (Franulić, 2005).

Najstariji poznati sačuvani običajnik više nego tisućljetne župe Nerežišća iz 1823. godine u božićnoj noći bilježi procesiju s kipom Ditića (Bambino). Kolijevka sa zrakama od pozlaćena drva u obliku polukruga, te s drvenim kipom Ditića koji ima staklene oči, stilski bi mogla biti iz toga vremena kad se, koliko je zasad poznato, prvi put spominje (Franulić, 1993:38).

Nerežiški običajnik, što ga je ispisao župnik dr. teologije don Ante Milićević iz 1899. godine bilježi: "Župnik svečano intonira Tebe Boga hvalimo (zvona zaslave) i kadi Djetešce na velikom oltaru, zatim ga uzme i čini se ophod po crkvi, dočim jedan crkvinar prethodi barjakom u ruci." (Franulić, 2005).¹⁴

Ukrašavanje jaslica ima relativno kratku tradiciju na ova dva otoka. Prema spoznajama don Josipa Franulića, među najstarije Betleheme na Braču spadaju oni iz Blaca i Nerežišća. U sakristiji crkve Pustinje Blaca nalazi se (tirolski iz 19. stoljeća?) u ostakljenome sanduku fiksiran kompletirani Betlehem s polikromiranim i pozlaćenim drvenim likovima što se tijekom božićnog vremena izlagao u crkvi. Tirolski Betlehem (sve figure drvene, osim voštanog Ditića) u nerežiškoj župnoj crkvi darovao je svećenik domorodac don Mihovil Glasinović, kako bilježi crkveni inventar iz 1892. godine. Ovdje je riječ o pokretnim jaslicama, za razliku od onih na oltaru Jaslica u komiškoj župnoj crkvi. U crkvi Gornjega Humca na Braču, po sjećanju don Josipa Franulića, ranih šezdesetih godina još nije bilo Betlehema, samo kip Ditića. Tako je, uostalom, bilo i u pojedinim južnohrvatskim katedralama. Primjerice, u splitskoj katedrali sv. Duje, 1960. godine bio je izložen samo Ditić. Hvarska katedrala imala je Betlehem koncem 19. stoljeća, kada ga hvarski biskup fra Fulgencije Carev (1888.-1901.) poklanja

¹⁴ *Barjak*, koji spominje Milićevićev običajnik iz 1899. godine, s natpisom "Slava Bogu na visini", i danas je u nerežiškoj crkvi izložen tijekom božićnog vremena (Franulić, 2005).

franjevačkom samostanu u Hvaru. Od kada datira i da li je to prvi hvarski Betlehem ne zna se. Hvarska katedrala bila je bez Betlehema do 1975. godine, kada novi izrađuje Lojzika Ulman iz Vinkovaca.¹⁵ Betlehem u vrbanjskoj crkvi, prvi je put postavljen 1960. godine. Što se pak tiče mjesta na Plamama, Bogomolje dobija Betlehem 1939, Zastrazišće i Poljica 1937, a Gdinj 1947. godine. Selca na Braču, primjerice, Betlehem uvode tek sredinom sedamdesetih godina (Franulić, 2005).

Što se tiče pjesama u božićnoj noći najčešće su dalmatinske pjesme "U se vrime godišta" i "Veseli se Majko Božja". "Narodi nam se kralj nebeski" preuzeli su iz sjeverne Hrvatske. Istarsku "Tri kralja jahahu" o blagdanu Sveta tri kralja pjevaju Povoljani (Barlek, 2003:21).

Čini se da su običaji starijeg nastanka vjerojatno dolazili iz Italije. Dalmacija je, naime, stoljećima bila pod dominantnim utjecajem romanske kulture, koja uključuje i štovanje Ditića. Uostalom, i danas se na božićnu noć u vatikanskoj bazilici sv. Petra obavlja procesija s Ditićem, koji se nakon toga izlaže na počasnome mjestu. Činjenica da hrvatski sjever nema taj običaj potvrđuje pretpostavku o njegovu talijanskom dotično rimskom podrijetlu. Naprotiv, noviji utjecaji, primjerice badnjak i jaslice, kao relativno nov običaj u Dalmaciji, vuku svoje podrijetlo sa sjevera.

Zanimljivo je razmišljanje don Ivica Huljeva o tome da je običaj vjerojatno ustanovljen nekakvom odredbom. To je zaključio na temelju toga što sva mjesta imaju taj običaj i svugdje je jako sličan. Vrlo je vjerojatno krenuo od centara (katedrala) i širio se dalje.

Kako najstariji spomen Ditića u ovome radu bilježi nerežiški običajnik iz 1823. godine (relativno davno) don Josip Franulić utemeljeno zaključuje da su začetnici štovanja Ditića u Nerežišćima, starome bračkom crkvenom i svjetovnom središtu, odakle se ta praksa proširila po ostalim bračkim župama, znameniti nerežiški župnici iz 18. stoljeća braća Jeronim (kasnije šibenski biskup) i Frane Bonačić. Oni su svoje mnogostruko rimsko iskustvo (svoje su, naime,

¹⁵ U Službenom vjesniku Hvarske biskupije br. 1/1975. na strani 27. u biskupskoj kronici je zabilježeno: «Nove jaslice u katedrali. Ove godine (misli se o Božiću 1974.) smo obnovili staru tradiciju, da u katedrali postavimo jaslice. U tu svrhu dali smo napraviti nove kipove, što ih je izradila gospođica prof. Lojzika Ulman iz Vinkovaca. Kipovi su od pečene gline, a u svemu ima dvadeset komada. Vrlo lijepo djeluju, svima se sviđaju, i mladima i starijima. Nitko se nije o jaslicama negativno izrazio. Postavljene su u dva dijela, ispod dva ambona, što i odgovara duhu Evanđelja: «Podite i naći ćete Dijete i Majku njegovu.»»

školovanje u Rimu okrunili dvostrukim doktoratima!) s liturgijsko – glazbenog područja primijenili u mjestu svojega službovanja.

Posebnost je obrađivanih župa njegovanje korskog pjevanja, što podrazumijeva naizmjeničan način pjevanja gdje jednu kiticu pjeva jedan dio pjevača, a drugu drugi dio. U prezbiteriju svih naših otočkih crkava nalaze se korske klupe, iako nije riječ o katedralama. Korske klupe su ponegdje imale mjesto i za predvoditelja pjevanja, to jest glavnog pjevača koji se, primjerice, u Velom Grablju zvao "kapo od kora".

Na Badnjak se Ditić uglavnom polaže na glavni oltar, a nakon procesije u većini župa mijenja mjesto. Premještaj se vrši uglavnom na oltar prema puku ili oltar blažene Djevice Marije. U Selcima, primjerice, Ditić mijenja čak i kolijevku u kojoj leži do Nove godine, jedinstvenim postoljem na kojem sjedi do Sveta tri kralja. Kao posebnost Nerežišća valja istaknuti da je do ranih šezdesetih godina 20. stoljeća kip Ditića stajao na glavnom oltaru isključivo na sam dan Božića, kad se nakon *Večernje* božićne svetkovine uklanjao. Kad je don Josip Franulić, kao tadašnji ministrant, upitao župnika don Ivana Babarovića koji je tomu razlog, on mu je odgovorio kako mu je priopćio don Ante Vranković, inače dobar poznavatelj crkvenog ceremonijala, da se tako prakticira u katedralama. Uostalom, nerežiška župna crkva s naslovom arhiprezbiterijalne (starohrvatski - nadpopovske), u prošlosti je doista bila u funkciji "bračke katedrale" (Franulić, 2005).

Kretanje procesije nije određeno nikakvim pravilom, već ovisi o veličini crkve. Dakle, u manjim crkvama će se kretati od glavnog oltara do glavnog ulaza u crkvu i natrag, dok će se u većim crkvama kretanje obavljati i oko klupa. Broj članova u procesiji varirat će od četiri do deset. Povlja, Ložišća i Milna imaju dodatni rekvizit u procesiji. To je *lumbrela* koja natkriva svećenika s Ditićem, a nosi je čovjek koji korača paralelno s njima. Procesiju u pojedinim mjestima predvodi *barjaktar*. Od mjesta obrađenih u ovoj radnji jedino Selca, Postira, Pučišća i Dol na Braču imaju božićni *barjak*.

Budući da sam slikala oltare u božićnom vremenu u gotovo svim mjestima na Braču i Hvaru, s velikom sigurnošću mogu utvrditi da božićno žito nije imala niti jedna župa na Hvaru, dok sam ga na Braču uočila u Povljima, Selcima, Nerežišćima, te Gornjem i Donjem Humcu, ponegdje smješteno unutar jaslica, a ponegdje pokraj Ditića. To je jedan od najprisutnijih hrvatskih božićnih običaja. Sijanje pšenice radi se obično na dan Svete Barbare, nekad na dan Svetog Nikole, a najkasnije na dan Svete Lucije. U današnje doba običaj sijanja pšenice prisutan je u svim katoličkim zemljama srednje

Europe. Kod nas je poprimio i neka posebna obilježja, pa se, raširen preko hrvatskih katoličkih misija u svijetu, spominje i kao hrvatsko žito s ukrasnom vrpcom hrvatske trobojnice koja ga obavija. U Dalmaciji se u sredinu žita umetala svijeća (Barlek, 2003:13). Uzevši sve ovo u obzir iznenađuje spoznaja da na cijelom otoku Hvaru nema niti jednog tanjurića sa pšenicom. Najčešće korišteno zelenilo su lovor, maslina, bršljan, zelenika, te grane crnogorice, a od cvjetova gerberi.

Sve ovo povlači za sobom mnoga nova pitanja i segmente ovog običaja koje bi bilo interesantno i potrebno istražiti. U radu sam dotakla tek dio božićnih običaja vezanih uz svetkovinu Božića i štovanje Ditića, slikala njih četrdeset, a obradila šesnaest, od sveukupnog broja koji se kreće između pedeset i šezdeset Ditića na ova dva otoka. Svakako bi trebalo nastaviti s istraživanjem. Sljedeći bi korak mogao biti obrada preostalih Ditića. Valjalo bi doći i do starih Ditića, koji su uglavnom oštećeni, pohranjeni na tavanima župnih dvorova. Trebalo bi potaknuti župnike da ih daju na restauraciju i na neki način ih opet vrate u funkciju ili izlože u župnim zbirkama.

Osobito zahvaljujem don Josipu (Bepu) Franuliću, na znanju, trudu i vremenu koje mi je posvetio, kao i mome vozaču, snimatelju i životnom suputniku Stanku Vukoviću, koji su mi uvelike pomogli u ovome radu.

13. Rječnik

Barjak - zastava

Barjaktar - zastavnik, stjegonoša

Biša - crvotočina

Brake - mahovina

Homilija - za razliku od svečanih govora i panegirika, pojam homilija, koja izvorno grč. označava "sastanak, prijateljski razgovor i pouku učitelja", predstavlja jednostavno izlaganje (vjerskih) istina namijenjeno pouci (vjernika). U misi joj je mjesto uz čitanja evanđelja, kao njegovo tumačenje. Tumačenje evanđelja preuzeto je iz židovske prakse tumačenja Zakona (Tore), a u katoličkoj Crkvi postalo je obvezno u IV. stoljeću. Najstariju zbirku homilija sastavio

je Pavao Đakon u IX. stoljeću

Hreb ili badanj - panj badnjak

Jutarnja - predkoncilski molitveni čas, dio Rimskog Brevijara, pred Polnoćku; sastojala se od devet psalama i devet čitanja

Kantaduri - pjevači

Komin – ognjište

Korniž – horizontalni istaknuti završni dio zida; ima praktičnu (zaštita od kiše) i estetsku funkciju

Lumbrela - mali baldahin

Lumin - uljanica u staklenoj čaši

Maškule – izduženi željezni mužari napunjeni barutom

Noćnica - treći dio predkoncilske Jutarnje

Novena - pobožnosti koje se obavljaju devet dana prije velikih blagdana kao priprava na njih

Oganj - božićni krijes

Paketin - povoj

Patena ili plitica - posve plitak pladnjić od plemenite kovine na kojem stoji euharistijski kruh kod mise

Perisoma – tkanina kojom su u prikazu raspeća pokrivene Kristove slabine

Pumpun - pompon - ukrasna kuglica na odjeći, gomba, kićanka, traka, rojta

Remeta - crkveni poslužnik

Torac - velika obredna svijeća; voštanica, dublier

Večernja – molitveni čas, dio Bogoslužja časova, u kasnim popodnevnim satima; sastoji se od himna, triju psalama i kantika «Veliča duša moja Gospodina»

Velum - Pokrivalo za kalež; tkanina od svile veličine oko 50 x 65 centimetara kojom se pokrivaju kalež i patena od početka mise do prikazanja i od pričesti do kraja mise. Često je vrlo bogato ukrašen zlatnim nitima, a na prednjoj strani ima po pravilu izvezen križ

Zornica - rana jutarnja misa kojom započinje dan

14. Popis kazivača

Franulić, Josip (1951.), župnik u Poljicima i Zastrazišću, Hvar

Huljev, Ivica (1976.), župnik u Brusju i Velom Grablju, Hvar

Jelinčić, Tonči(1935.), župnik u Postirima, Brač

Jerčić, Stanko (1949.), župnik u Jelsi, Hvar

Kusanović, Tonči (1951.), župnik u Pučišćima, Brač

Marinović, Branimir (1939), župnik u Vrbanju, Hvar

Matulić, Ivan (1943.), župnik u Dolu, Brač

Rubinić, Jakša(1955.), župnik u Selcima, Brač

Vrsalović, Neda(1920.), umirovljenica, Povlja, Brač

Vujević, Nives (1939.), časna sestra, Samostan benediktinki, Hvar

Zelanović, Mario (1946.), župnik u Dolu, Hvar

Literatura

Badurina, Anđelko: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, priređeno u Odjelu za povijest umjetnosti Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990.

Barlek, Josip: *Hrvatsko božićevanje s posebnim osvrtom na božićne jaslice*, katalog izložbe, Etnografski muzej, Zagreb, 2003.

Belamarić, Joško: *Otok Hvar: povijest, kultura, umjetnost, prirodne ljepote, turizam*, Turizam i baština, br.28, Zagreb, 2002.

Berić, Dušan: *Popis spomenika otoka Hvara*, Publikacija historijskog arhiva - Hvar, br. 7, Split, 1958.

Bezić-Božanić, Nevenka: Izrada čipke od agave u Samostanu benediktinki u Hvaru, *Etnologica Dalmatica*, vol. 4-5, Split, 1995-1996, 51-55.

Fisković, Cvito: Spomenici otoka Visa od IX do XIX stoljeća, *Viški spomenici*, Split, 1968, 61-264.

Franulić, Josip: Gdinjski spomenici, *Periodični izvještaj Centra za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara*, br. 126, godina XXVIII, Hvar, 1994, 115-117.

Franulić, Josip: *Župna crkva u Nerežišćima*, Služba Božja, Makarska, 1993.

Gockerell, Nina: *Il Bambino Gesù*, Gemäldegalerie des Kunsthistorischen Museums, Wien, 1988.

Jelinčić, Ante: Pastoralna djelatnost u Postirima, *Postira - Spomenica u povodu 400. obljetnice osnutka župe (1581-1981)*, Postira, 1981, 59-67.

Klaić, Bratoljub: *Veliki rječnik stranih riječi izraza i kratica*, Zora, Zagreb, 1974.

Klarić, Miroslav; **Pribičević**, Milena: Restauratorska istraživanja pučiškog i tri postirska kipića Etnografskog muzeja u Splitu, 2004.

Kolumbić-Ščepanović, Mirjana: Niža ženska škola sestara benediktinki u Hvaru i tradicija izrade agavine čipke, *Zbornik radova sa znanstveno – stručnoga skupa; Središnji čipkarski tečaj u Beču; povijest, djelovanje i recepcija u zemljama Austro – Ugarske Monarhije*, Lepoglava, 2002, 243-255.

Kushi, Michio: *Orijentalna dijagnoza*, "Akademska štampa", Zemun, Beograd, 2002.

Medvid, Božidar: *Božić: Božićno bogoslužje i božićne pjesme*, Župski ured - Jelsa na o. Hvaru, Jelsa 1986.

Mihovilović, Miro A: *Otok Hvar*, Serijal otoci, Matica Hrvatska, Zagreb, 1995.

Radauš-Ribarić, Jelka: Tradicija odijevanja Marijinih kipova u Hrvata, *Mundi melioris origo, Marija u barokno doba, Zbornik radova hrvatske sekcije IX. međunarodnog mariološkog kongresa na Malti 1983. g, Teološki radovi* 18, Zagreb, 1988, 251-261.

Radauš-Ribarić, Jelka: Oko običaja odijevanja kipova Blažene Djevice Marije, *Zbornik Kačić*, XXV, Split, 1993, 545-557.

Šimunović, Petar: *Brač*, Biblioteka: "Susreti", Br. 4, Turistički savez općine Brač, "Turistkomerc", Zagreb, Ilica 26, 1987.

Izvori

Braica, Silvio: Božićni običaji u Splitu i srednjoj Dalmaciji, feljton, *Slobodna Dalmacija*, 19. 12 - 28. 12. 2004.

Franulić, Josip: *Pismo*, Gdinj, 2005.

Prilozi

a. Upitnica

1. Pali li se božićni krijes? Gdje se pali? Koliko dugo gori? Usporedi s nekadašnjim krijesom?
2. Da li je običaj paljenja badnjaka još uvijek prisutan i u kućama?
3. Kad je Betlehem uveden kao crkveni običaj? Koje mjesto zauzima u crkvi?
4. Imate li Devetnicu Božića? Da li je ona uključena u jutarnju ili popodnevnu pobožnost?
5. Koje pjesme se pjevaju o Devetnici, a koje za vrijeme

Ponoćki?

6. Koriste li se nove ili stare knjige kod bogoslužja?
7. Pjeva li se a capella ili uz pratnju instrumenata? Kojih?
8. Gdje je položen Ditić prije procesije? Da li je pokriven? Čime? Otkriva li se? Kada?
9. Mijenja li mjesto nakon procesije?
10. Opisati ukrase oko Ditića.
11. Da li je Ditić smješten u kolijevku, košaricu ili sjedalicu? Vadi li se iz nje kada kreće procesija?
12. Koliko članova ima u procesiji i koji je njihov raspored?
13. Ima li Ditić nad sobom baldahin ili je nečim drugim natkrit u procesiji?
14. Koji se pribor koristi u procesiji?
15. Kojim se putem kreće procesija? Točno opisati u odnosu na oltar, lađe, klupe...smjer kretanja (u smjeru kazaljke na satu ili obrnuto).
16. Pali li puk u crkvi prskalice ili svijeće?
17. Da li je zabilježen običaj ljubljenja Ditića? Ljubi li se samo jednom, prilikom božićne procesije ili još koji put?
18. Do kad je Ditić izložen u crkvi?
19. Kad je kraj svečanosti? Sprema li se tada Ditić ili u neko drugo doba?
20. Da li je zabilježeno darivanje Ditića?
21. Čime se on daruje (zlatni križići ili neki drugi predmeti, ukrasna srca, cvjetni vijenci...)?
22. Daruju li se pokloni kao zavjetni darovi ili samo kao izraz posebne pobožnosti?
23. Od kada datira kult Ditića? Koje je njegovo porijeklo?
24. Koliko kipića Ditića posjedujete? Tko ih je nabavio, gdje i kada?
25. Opisati Ditiće. Koja je njihova veličina, od kojeg su materijala izrađeni, koja je boja inkarnata? Opisati položaj tijela.
26. Da li je tijelo Ditića kompletno izmodelirano ili su pokriveni dijelovi neobrađeni (površno izmodelirani)?
27. Ima li Ditić ukrase glave (kruna, aureola, vijenac ili nešto drugo)?

b. Slike

Slika 1. Ditić iz crkve Imena Marijina u Dolu na Braču

Slika 2. Ditić iz crkve sv. Ivana u Postirima na Braču

Slika 3. Ditić iz crkve sv. Ivana u Postirima na Braču

Slika 4. Ditić iz crkve sv. Ivana u Postirima na Braču

Slika 5. Ditići iz crkve sv. Ivana u Postirima na Braču

Slika 6. Ditić iz crkve sv. Ivana u Postirima na Braču

Slika 7. Ditić iz crkve sv. Ivana Krstitelja u Poveljima na Braču

Slika 8. Ditić iz crkve Majke Božje na nebu uznesene u Pučišćima na Braču

Slika 9. Ditić iz crkve Majke Božje na nebu uznesene u Pučišćima na Braču

Slika 10. Ditić iz crkve sv. Jerolima u Pučišćima na Braču

Slika 11. Ditić iz crkve sv. Jerolima u Pučišćima na Braču

Slika 12. Ditić iz crkve sv. Jerolima u Pučišćima na Braču

Slika 13. Ditić iz crkve sv. Ćirila i Metoda u Selcima na Braču

Slika 14. Ditić iz crkve sv. Mihovila u Dolu na Hvaru

Slika 15. Ditić iz samostana benediktinki u Hvaru

Slika 16. Ditić iz crkve sv. Jurja u Gdinju na Hvaru

Slika 17. Ditić iz crkve sv. Ivana Krstitelja u Poljicima na Hvaru

Slika 18. Ditić iz crkve sv. Nikole u Zastražišću na Hvaru

Slika 19. Ditić iz crkve sv. Duha u Vrbanju na Hvaru